studiu[78] în care se arată că schimbări ale limbii la nivelul fonetico-fonologic impun intervenţia a două tipuri de factori: naturali şi formali. Valorificînd teoria lui Humboldt conform căreia schimbarea fonetică este supusă unui principiu organic şi altuia intelectual, autorul studiului afirmă că formalul in-formează continuu naturalul. Procesele fonetice naturale, corespondente ale unor tendinţe universale naturale reprezintă acte de natură să producă schimbări în limbă, mai ales cînd se suprapun unor tendinţe universale formale dar şi de natură să acţioneze, pînă la un anumit punct, în mod coercitiv asupra acestor tendinţe formale. Pe de altă parte, însă, şi acestea din urmă au capacitatea de a selecta şi impune anumite tendinţe naturale, chiar de a cere şi impune doar realitatea unora dintre acestea.

Dacă termenul *fonologic* sau *fonematic* nu ar avea o istorie a sa, o încărcătură de sens bine definită, probabil că ar putea fi acceptată valoarea propusă de S. Puşcariu. Întrucît faptul acesta nu este posibil şi avînd în vedere că, fie conştient, fie inconştient, procesul transformării sunetelor este unul de natură fonetică, distincţia va trebui să urmeze o altă cale.

Pentru a păstra opoziţia teoretizată de S. Puşcariu, în continuare se va vorbi despre *evoluţie fonetică* şi *înlocuire fonologică*.

2. Palatalizarea labialelor. Distribuţia cazurilor. O distincţie în ceea ce priveşte modul de manifestare a fenomenului de substituţie şi temeiurile sale etimologice evidenţiază, în principal două situaţii. Întrucît cea care interesează, şi din al cărui unghi sînt examinate faptele, este perspectiva diacronică, trebuie diferenţiate contextele din vechea română literară, în care nu apar, precum astăzi, sunetele în cauză (consoane palatale) în mod justificat din punct de vedere etimologic — deşi ele pot apărea în unele graiuri —, de situaţiile în care eliminarea acestora (a consoanei palatale) a reuşit. Interesează aşadar, studiul formelor în care, din perspectivă etimologică, trebuie sau ar trebui să apară consoane palatale ca rezultat al evoluţiei fonetice, şi din care, ca

[78]Uriţescu *Changement*.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

rezultat al unor procese conştiente, s-a încercat, sau s-a şi reuşit, eliminarea şi înlocuirea acestora cu consoană labială.

2. 1 Grai / dialect literar, limbă literară. Distincţia evidenţiată de G. Ivănescu[79], între limba literară şi graiurile populare, impune ideea că acestea din urmă sînt supuse unui determinism natural, de ordin material, evoluţia fonetică de aici fiind determinată de modificările şi adaptările bazei de articulaţie, în vreme ce norma literară se supune unui determinism social, de ordin cultural-spiritual. Dacă în graiuri se petrec evoluţii fonetice care duc la transformări (în urma acţiunii legilor fonetice), în limba literară, pe lîngă fenomenul selecţiei, poate cu ponderea cea mai însemnată, se produc modificări fonologice care conduc la înlocuiri conştiente (prin aplicarea unor legi fonologice) — fapt valabil nu exclusiv în epocile de formare a limbilor literare. Distincţia lui G. Ivănescu, la care se poate adera în totalitate, este continuată, într-o formulare de o mare limpezime, de I. Oprea[80] care, după ce observă că pentru limba literară veche nu se poate vorbi de *normă* ca rezultat al sancţionării printr-un for cultural, ci doar ca produs al imitaţiei şi obişnuinţei, caz în care ar trebui să se vorbească de *model* sau de *cutumă*, arată că „modelele fac parte din sistem şi pot crea în cadrul lui microsisteme ordonate; norma sancţionează un aspect din cadrul sistemului şi-l declară corect în mod unic" (*loc.cit.*). Marea deosebire constă în aceea că „Modelul se bazează de obicei pe analogie (manifestată spontan), dar poate fi furnizat şi de o limbă străină, norma are în general în vedere corelarea unui număr foarte mare dintre elementele limbii" (*ibid.*). Situaţia din limba literară veche, unde se constată lipsa unei coerenţe, chiar în interiorul aceluiaşi text, în care totul pare permis, este aşadar consecinţă a lipsei unei norme reale şi a stadiului primitiv în care acţiona imitaţia (mai mult sau mai puţin

[79]În *Storia*. V. şi cele spuse de acelaşi savant în *Istoria* p. 13-15. De asemenea, v. GD, p. 27, unde se deplînge faptul ca „istoricul limbii române nu face distincţia (fundamentală) între evoluţia spontană a limbii de la nivelul dialectelor (graiurilor) şi evoluţia ei normată la nivelul scrisului literar".

[80]În *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996, p. 39-40.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

conştientă), a forţei de a se impune unui model. Asemănarea cu situaţia din vorbire nu poate trece neobservată, mai ales dacă se are în vedere că aceasta era cea care, de cele mai multe ori, se constituia în model. Schimbările sînt acum efecte ale manifestării bazei de articulaţie, însă, nu ele stau în prim plan, ci generalizările uniformizante, care sînt mai cu seamă analogice, ca urmare a imitaţiei, produse oarecum subconştient[81]. Ceea ce caracterizează asemenea perioade rămîne totuşi forţa de conservare şi consolidare a limbii[82].

În perioade mai recente, vorbitorul cult acţionează diferit de cel neinstruit căci el se supune conştient normei pe care o adoptă astfel, fiind mai mult un imitator al modelului oferit de norma literară, în vreme ce vorbitorul unui grai, supus evoluţiilor fonetice, acţionează oarecum entropic. Reacţiile acestuia din urmă, cînd vor fi determinate de diferenţele dintre norme şi cînd acesta va vrea să imite norma cultă, vor indica faptul că, în adevăr, el nu imită, ci recreează analogic[83].

---

[81]Cf. şi Jean Paulus, *La fonction symbolique du langage*, Bruxelles, 1969, nota 2, p. 32: „l'analogie n'est consciente qu'en un sens rélatif, n'excluant pas la pénombre de la conscience et s'opposant seulement au caractère psychologique des lois phonétiques"; v. şi trimiterile de acolo.

[82]V. Schick, p. 294.

[83]V. şi S. Puşcariu, DR V, p. 784-788, unde se susţine că cei instruiţi „rezistă" analogiei, astfel că ei impun în limbă forme neasemănătoare, dar care sînt familiare simţului lor lingvistic. De unde se poate deduce că fiecare are deprinderea normei sale şi acţionează conform unei logici interne a acesteia. Acelaşi învăţat arată că: „*simţul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr'o aplicare riguroasă şi o generalizare a morfonemului, pe cînd la omul cult mai ales printr'o trebuinţă de analiză precisă şi printr'o tendinţă de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale*", *Morfonemul*, p. 239 (s.a.). Aceste afirmaţii, trebuie corelate cu opiniile lui Quintillian care, după ce stabileşte că principiul — unul dintre elementele pe care se bazează limbajul — este dat de analogie şi, uneori, de etimologie, atrage atenţia că analogia nu reprezintă un element aplicabil în orice situaţie, deoarece, de multe ori, se află în contradicţie cu sine (Quintillian, vol. I, p. 74). De aceea, este fundamentală precizarea autorului latin: „Într–adevăr, cînd oamenii au fost creaţi, analogia nu a căzut din cer să dea formă vorbirii, ci ea a fost descoperită după ce oamenii au început să vorbească şi după ce s–a observat în limbă în ce fel se termină cuvintele. Aşadar ea nu se sprijină pe reguli, ci pe exemple; şi nu este o regulă a vorbirii, ci un rezultat al observării ei; astfel încît însăşi analogia îşi are originea în uz" (Quintillian, vol. I, p. 75).

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

Aşadar, acest vorbitor are în vedere un model dintr-o altă normă, însă modelul de acţiune şi de transfer rămîne orientat după norma sa şi după formele de aici. Faptul acesta se poate întîlni şi în limba literară, mai cu seamă în perioada de formare a acesteia. S-ar putea explica astfel exagerări precum cele care apar ca reacţii retractile în faţa palatalizării labialelor: *arhambil* pentru *arhanghel*[84], *libian* pentru *lighean*[85], după modelul: *albie*, *albină* devin *alg'ie*, *alg'ină*, atunci corect nu este ..., ci..., sau, după modelul *fier > h'ier*, tot în graiuri, poate apărea *ierarfi*[86] pentru *ierarhi*. Aceste forme prezintă corespondente în norma literară, avînd fonetisme ce par vorbitorului neinstruit ca provenind în urma palatalizării labialelor, fenomen repudiat din norma literară.

În perioada primelor texte româneşti, în limba română se manifestau, în grad ridicat, confuzii datorate ciocnirii şi interferenţelor diferitelor norme (şi acestea destul de oscilante în interior), care prezentau variaţii date de diversitatea din graiurile populare pe care dialectele literare[87] se întemeiau[88]. Procesul de literarizare cere selecţie, selecţia conştientă, orientată, putînd genera (cum se întîmplă adeseori) fenomene de hiperliterarizare. Multe „contradicţii" din textele vechi se pot rezolva cu ajutorul acestei explicaţii, cauzele unor schimbări aflîndu-se în acţiunea altor principii decît cele de ordin strict fonetic. Fenomenul hiperliterarizării este generat aici de confuziile din analiza

[84]V. *Dumistrăcel Influenţa*, p. 176 unde apar şi alte exemple.

[85]V. Al. Cristureanu, *Raportul dintre dialectologie şi antroponimie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), 333-340, 338, unde se relatează cazul unei persoane care operase această schimbare, drept pentru care cei din jur o apelau *Biţă* pentru *Ghiţă*. V. şi Nandriş, p. 227. În ALR, II, h. 292, la ar. (010) pentru *lighean* apare *lyen'e*, *liyen'* [i].

[86]Dumistrăcel *Influenţa*, p. 176. V. şi ALR, II, MN [2803], pct. 728 (*trei ierarf*[h'' i]).

[87]Pentru fundamentarea teoretică a conceptului 'dialect literar', explicaţii şi prezentarea critică a teoriilor asupra vechii române literare v. Ivănescu *Problemele*, p. 15-80, apoi BDLR, p. 70-87, ILRL, p. 39-41. Pentru precizări în legătură cu concepţia lui G. Ivănescu în această chestiune, v. Al. Andriescu, *Concepţia lui G. Ivănescu asupra limbii române literare*, *Postfaţă* la G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Junimea, Iaşi, 1989, p. 249-263.

[88]V. Arvinte *St.lingv.* ***Ex.*** p. 7b-8a, unde se face echivalenţa *amestec de forme — amestec de norme*.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

contextelor, de necunoaşterea sau ignorarea etimologiilor şi a evoluţiei formelor de către respectivii agenţi (diferite categorii de scriptori), totul grefat pe trăsăturile unui grai popular care tinde să-şi dezvolte un aspect literar, fapt ce se petrece şi prin contacte cu alte graiuri, norme paralele care i-ar putea procura acestui aspect în devenire forme (cauză a altor confuzii — datorată anumitor incompatibilităţi —, în măsura în care şi acestea au putut fi luate drept model)[89]. Aceasta este calea către literarizare, dar şi către hiperliterarizare, către schimbarea fonologică greşită din punct de vedere etimologic. Ciocnirea fonetic/fonologic creează impresia că, în secolul al XVI-lea, s-ar petrece enorm de multe fenomene fonetice[90] care parcă stagnaseră de o mie de ani, cînd, de fapt, aceste fenomene doar erau puse în discuţie, se luptau între ele (oricărui prilej de a aduce în discuţie principii şi norme fiindu-i permis apelul chiar la elemente şi norme revolute), cărturarii încercînd să cureţe şi să construiască o normă coerentă. Lucrul acesta se datorează mai mult faptului că atunci apar, pe hîrtie, deodată, vorbirea vie şi tendinţele de normare, oarecum creatoare (în sensul diferenţierii de stadiul de evoluţie atins de nivelul fonetic al limbii vorbite, şi de întemeiere de forme diferite, uneori cu adoptarea unor modele din alt dialect literar), dar severe, aparţinînd vorbirii îngrijite care, ea însăşi, tocmai se edifica. Hîrtia îndemna la reflecţie, la antrenarea factorului conştient în procesul lingvistic.

Între negarea conceptului de ‘dialect literar’ şi considerarea vechii române literare ca existînd sub forma unei norme unice şi relativ unitare, pe de o parte, şi ipotezele care se referă la graiuri de tranziţie, la copişti, diortositori sau revizori, la straturi de limbă etc., drept cauze ale diferenţelor dintre texte, pe de altă parte, se poate avea în vedere o cale

[89]Despre substituţie prin împrumut şi aplicarea generalizantă a unor forme — cale de creare a unor principii —, v. A. Meillet, *Introduction à l'etude comparative des langues indo-européenes*, Paris, 1924, p. 9-10. De asemenea, la p. 10, autorul arată că: „en fait, tous les parlers attéstés proviennent d'une série de généralisations et de différenciacions successives".

[90]Pe baza datărilor, perioada poate fi restrînsă considerabil, de la jumătatea secolului al XVI-lea pînă spre sfîrşitul secolului următor, cînd circulaţia textelor, cu alte cuvinte, contactele dintre norme se amplifică.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

de mijloc, mai nuanţată. Analiza atentă a textelor poate scoate uneori la iveală cîte un scriptor ori revizor care introducea forme care îl trădează ca vorbitor al unei alte arii geografice sau ca mai puţin familiarizat cu aspectul literar. De asemenea, nu se pot ridica obiecţii ce ar putea respinge categoric ipoteza mai multor straturi de limbă, după cum, uneori, nu se poate înlătura complet ideea graiurilor de tranziţie. Unele dintre acestea sînt realităţi care pot fi constatate şi în epoca modernă. Pe lîngă toate acestea, însă, aceeaşi analiză arată că se poate vorbi de graiuri în măsura în care se acceptă că una şi aceeaşi limbă, dotată cu o relativă unitate, prezintă diferenţe sensibile, în măsură să subîmpartă, din punctul de vedere al lingvistului, un dialect în subdialecte. Fără a rămîne neobservate de către vorbitor, fără a fi minimalizate de acesta, respectivele deosebiri (manifeste la toate nivelurile limbii, dar în grade diferite), nu constituie bariere de netrecut în calea contactelor dintre subdialecte — norme regionale — nici atunci cînd se are în vedere tentativa de notare a lor în scris. Avînd rolul de a vehicula nişte conţinuturi către persoane absente din spaţiul şi timpul în care se afla vorbitorul, scrisul se impune şi ca o necesitate de a stopa tendinţe diferenţiatoare, cerînd neglijarea anumitor deosebiri. În concluzie, limitele pînă la care merg deosebirile dintre scrieri sînt mult mai restrînse în ansamblu, decît cele care privesc vorbirea. În măsura în care scrierea reflectă vorbirea se poate spune că, aparţinînd aceleiaşi limbi şi aceluiaşi dialect, normele ce decurg din graiuri, prin natura lor intimă nu se puteau fixa la stadii de evoluţie prea deosebite, în ciuda unor evoluţii care, fără a fi divergente, au apărut ca variaţii ale aceluiaşi trunchi comun. În pofida diferitelor încercări, explicaţiile de pînă acum nu pot fi satisfăcătoare atunci cînd se referă la cauzele pentru care norma literară reflectată de un grup de texte aparţinînd unei anumite zone geografice prezintă în componenţa sa elemente caracteristice altei norme.

Este revelator, în acest sens, cazul vechilor texte româneşti. Fie că se au în vedere cauze de ordin diastratic, fie că este este vorba despre cauze datorate straturilor textului, acceptarea în text, de către copiştii şi revizorii secolului al XVI–lea românesc, a două tipuri de fonetisme (*s* velar şi muiat, spre exemplu), a unei oscilaţii aşadar, indică toleranţa faţă de anumite forme şi, implicit, faptul

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

că norma nu era fixată. Aceasta putea conduce la acceptarea într-o anumită normă a unor elemente străine acelei norme, chiar în condiţiile existenţei anumitor constante ale graiurilor şi normelor literare Cu alte cuvinte, ceea ce pentru un anumit grai putea să constituie forma cea mai frecventă, norma acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă şi acceptabilă, eventual cu o frecvenţă mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma" sa. Chiar în cazul unui text cu două sau mai multe straturi de limbă, aparţinînd unor arii lingvistice sau perioade sensibil diferite, deosebirile dintre „straturi" nu sînt atît de mari încît să conducă la ruperea unităţii textului. Cel care copia sau revizuia un text aparţinînd altei norme (velarizantă sau nevelarizantă, invers decît a sa), nu poate fi considerat ca fiind neatent la nişte fonetisme care nu ar fi aparţinut normei sale, dimpotrivă le-ar fi respectat, în calitate de copist — dacă era fidel anumitor principii — în ciuda contradicţiei dintre acestea şi norma sa. În calitate de revizor, acesta ar fi operat modificările impuse de norma sa. Realitatea textelor arată, însă, că, de cele mai multe ori, cel care scrie aceste texte acţionează inconsecvent, atît ca revizor cît şi în calitate de copist[91]. Totodată, existenţa modificărilor faţă de original sau faţă de copia anterioară, a versiunilor revăzute (uşor de constatat în cazul tipăriturilor, dar al anumitor manuscrise), demonstrează că copiştii nu erau obedienţi faţă de textul copiat, astfel de modificări fiind o practică frecventă.

Pe de altă parte, o caracteristică observabilă şi în norma literară a secolului al XX–lea, şi anume, existenţa dubletelor literare — fapt care, sub aspectul unei norme literare şi dintr–o perspectivă riguroasă, este inadmisibil — constituie un fapt care se impune a fi acceptat şi pentru textele vechi, cu atît mai mult cu cît el poate fi demonstrat, cel puţin la nivel morfologic. Apariţia, în CB, a pluralelor *năpăsti* (217/13–14; 300/8) / *năpăste* (343/9) sau, în CP, a dubletului *năpaste* (181/6) / *năpăşti* (160/11) nu poate fi trecută argumentat pe seama altor factori. Este de presupus că, şi la nivel fonetico–fonologic, acelaşi lucru se petrece, în esenţă, cazurile prin care s–a ilustrat mai sus, fiind rezultate ale unor alternanţe de ordin fonetic. Din cele ce preced reiese că nu se poate cere normei literare vechi o unitate care lipseşte şi celei actuale. De aceea, tratamentul şi interpretarea care se aplică unor astfel de forme, cărora li se caută explicaţii ce pleacă de la premisa unităţii interne a dialectelor literare vechi, pînă la a nu se mai putea vorbi despre o normă literară veche, neunitară, diferenţiată prin suficient de multe caracteristici, trebuie reconsiderate.

Deşi s-au impus ca atare în norma literară, diferite cuvinte constituie forme hipercorecte, rezultate în urma unui fenomen de falsă

[91]Nu de puţine ori, forme cu ambele fonetisme apar în text, la distanţe foarte mici unele de altele. V. şi Densusianu *Istoria* II, p. 55.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

regresiune. Este dificil de precizat cu exactitate în aceste cazuri (ca în multe altele, de fapt) cărei categorii de vorbitori îi aparţine regresiunea.

Un prim exemplu ar putea fi substantivul *movilă*, întrucît etimonul slav, *mogyla*, se pronunţa cu fonetismul *-g'-*, precum cuvintele româneşti rezultate din palatalizarea oclusivei bilabiale sonore ori a fricativei labiodentale sonore[92]. Această explicaţie apare la O. Densusianu[93], la A. Ciorănescu[94], la V. Arvinte[95], fiind acceptată şi de alţi lingvişti români[96]. S. Puşcariu exprimă anumite rezerve faţă de această interpretare[97] arătînd că hărţile lui G. Weigand indică un teritoriu foarte restrîns pentru zonele în care *v* + — > *g'*; totodată, *movilă* apare şi acolo unde *vin* > *yin*, aşadar, consideră acest savant, mai curînd ar fi trebuit să apară **mobilă*, dacă am fi avut o formă hipercorectă[98].

La acestea sînt de făcut două observaţii. Aria în care *v* + — > *g'* (exact ca *b* + —) este cu mult mai mare decît considera învăţatul clujean, pe baza WLAD. Forme precum *g'in*, pentru *vin*, *g'is* pentru *vis*, *g'iaţă* pentru *viaţă*, *g'iţăl* pentru *viţel*, *g'iorele* pentru *viorele*[99], *g'ină* pentru *vină*, *şteg'ie* pentru *ştevie*, *păstrăg'* pentru *păstrăvi*[100] pot fi

[92]V. Ivănescu *Problemele*, p. 212-213. Autorul se raliază aici opiniei lui O. Densusianu, respingînd întîmpinările lui S. Puşcariu.

[93]*Op. cit.*, vol. I, p. 182, unde sînt menţionate forme precum *jin* pentru *vin*, trecerile *mojilă* < *moghilă* > *movilă*, „în regiunea în care *v*, *b* precedaţi de — = *j*, *g*".

[94]Care, după ce îşi începe paragraful etimologic cu „Origen dudosa" consideră totuşi că *movilă* provine din *moghilă* fiind „efecto bastante recento de un hiperurbanismo mold." (sv. *movilă*).

[95]*Op. cit.*, vol. II, p. 6.

[96]V. şi Mocanu, p. 186.

[97]V. ELR , p. 84.

[98]O asemenea situaţie apare în Banat, exemplu care întăreşte şi ideea neputinţei vorbitorului de a se orienta spre o opţiune care să aibă în vedere identitate de rezultate şi corectitudinea criteriilor. Forma *biţili*, pentru *viţele* 'şuviţe de lînă mai lungă' indică o rostire cu labială datorată hiperregresiunii de la spirantă (rezultată în urma palatalizării labiodentalei sonore) sau de la palatală[98].

[99]Pentru care vezi GN I, p. 131, 291; de asemenea Viciu *Colinde*, p. 89.

[100]Pentru toate exemplele de pînă aici, mai puţin cele notate deja, vezi Philippide OR, II, p. 188-189, de unde se poate constata şi provenienţa din arii lingvistice diferite a acestor exemple.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

considerate suficiente pentru a ilustra comportamentul spirantei labiodentale sonore la palatalizare. De asemenea, studiul culegerilor de texte dialectale confirmă răspîndirea pe care o indică A. Philippide pentru acest fenomen, ba chiar măreşte aria pe care el apare[101].

Cu toate că a doua întîmpinare a lui S. Puşcariu este contrazisă de repartiţia fenomenului în teren (*v* + — > *g'* şi acolo unde se rosteşte *yin* pentru *vin*)[102], trebuie observat că un cuvînt străin pătruns în limbă, chiar dacă a fost adaptat de norma unei anumite arii dialectale, va fi adoptat de norma literară ori supradialectală şi nu va suferi ulterior modificări fonetice esenţiale de adaptare, dacă intrarea acestuia în limbă şi adaptarea lui s-a făcut fără a leza principiile normei (comune, literare, supradialectale), ajungîndu-se la o formă adecvată, din punct de vedere fonetic; (este vorba, fireşte, de cuvinte pe care acea normă le-ar accepta şi din alt punct de vedere decît cel fonetic). Chiar dacă lucrurile ar sta realmente aşa cum sînt ele prezentate în WLAD, *mogyla* devenit *movilă* (întrucît a pătruns în limbă pe la cei ce palatalizau astfel), tot s-ar fi impus cu acest fonetism, deoarece acei care palatalizau *g'* exclusiv < *b* + —, nu cunoşteau fonetismul etimologic pentru a crea **mobilă* dar şi pentru că *movilă* (provenit de la cei culţi din zona în care avusese loc împrumutul), nu contravenea normei literare (pentru aceasta fiind indiferent dacă forma avea -*v*- ori -*b*-).

> În cadrul studiului amintit[103], A. Avram ia în discuţie cuvintele *miel*, *movilă*, *viclean*. În esenţă, negarea caracterului de forme hipercorecte pentru aceste cuvinte se întemeiază pe neacceptarea existenţei fenomenului palatalizării labialelor în limba română mai devreme de secolul al XVI-lea şi conceput ca petrecîndu-se în etape care se desfăşoară succesiv în timp. De altfel, explicaţiile, foarte amănunţite, atomizînd nivelul fonetic mai mult decît o

[101]Este suficientă raportarea la GN I, p. 186-190, unde apar texte din zona Ilfov semnalîndu-se forme precum *să nu ghie* pentru *să nu vie*, *ghite* pentru *vite*, *ghiespar* pentru *viespar*.

[102]De fapt, palatalizarea labiodentalei sonore ar putea fi redată schematic astfel: *v* + — > *vy* > (*vg'*) > *y* şi *g'*; (dar vezi şi OR, II, p. 187). Apoi, s-ar cuveni amintit că însuşi Puşcariu arătase (în LR II, p. 299-310) că unul şi acelaşi fenomen, la nivelul unui fonem, poate avea grade diferite de intensiune şi extensiune, în diferitele forme în care apare.

[103]V. nota 19.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

confirmă realitatea vorbirii şi acţiunea vorbitorului, nu exclud nicicum concluzia că formele luate în discuţie nu ar rezulta din manifestarea fenomenului numit hipercorectitudine. Pe de altă parte, fenomenul acesta nu este particular palatalizării labialelor, cuvinte de tipul *furtun*, *marfă*, *poftă*, *praf*, *rufă* etc. avînd şanse reale de a proveni ca atare în limba română, pe această cale. Relaţia cu palatalizarea labialelor nu o stabileşte foneticianul, ci vorbitorul, care evită un sunet şi nu mereu un context, aplicînd un tratament indiferent de particularităţile etimonului, aşa cum a făcut-o pentru forme precum urmaşii lat. *ambulo* şi *inflo*. În sfîrşit, confuzia pe care autorul o face între cuvinte care conţin labială + — şi cuvinte care conţin labială (*st.cit.*, p. 55), o confuzie care serveşte argumentării autorului, arată că, în acest fel, se pot utiliza aceleaşi argumente pentru a demonstra şi teza contrarie[104].

Mai complexă apare situaţia unui cuvînt a cărui etimologie nu este la fel de certă. De aceea, problema pe care o ridică verbul *a dezbina* ţine de stabilirea mai întîi a etimonului. A. Philippide propune lat. **disbinare*, ca şi O. Densusianu[105]. A. Ciorănescu, după ce prezintă şi situaţia din celelalte limbi romanice, în care apar urmaşi ai lat. *binare*, arată că, totuşi, „la explicación de *îmbinare* a partir de *desbina* < *desghina*, no es posible”[106]. Alţi autori, dintre care nu notăm decît pe I.A. Candrea, consideră că etimonul lui *dezbina* este lat. *disglutinare*[107]. Acesta arată că „*desbina* este literar, refăcut sub influenţa lui *îmbina*” (*loc.cit.*). Deşi A. Ciorănescu consideră că „es dificil admitere lat. **disglutinare* que se propone corrientemente”[108], probabil că asupra etimologiei acestui cuvînt trebuie judecat fără a se încerca o relaţionare cu antonimul său. Faptul că vorbitorul poate opera astfel de judecăţi, în urma cărora încadrează cuvintele în clase este o constatare care se poate impune şi pentru această situaţie. În ar. există *dizgl'inare*, în Banat

[104]V. şi Al. Gafton, *Rom **frînghie** şi posibilele sale etimologii*, în AUI XLIII 1997, p. 268-270.
[105]Pentru cel dintîi v. OR II, p. 640, dar şi Philippide *Principii*, p. 83, (v. şi nota editorilor, la p. 231) pentru cel de-al doilea v. Densusianu *Istoria* I, p. 153. Învăţatul bucureştean leagă etimonul verbului în discuţie de antonimul său şi dă „lat. **im-*, **disbinare*.
[106]V. DER, sv *îmbina*.
[107]V. CDDE sv. *dejghina*.
[108]V. DER, sv *dezbina*.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

dăjg'ina[109], iar aria transilvană oferă în numeroase puncte atestări ale formelor cu *g'*. N. Mocanu observă[110] că, în Transilvania, unde se folosesc *a îmbina* şi *a dezbina*, doar acesta din urmă poate fi înregistrat cu *g'*, ceea ce poate pleda în favoarea ipotezei că, în mod curios, cele două cuvinte au etimologii sensibil diferite sau, cel puţin, tratamente diferite. În sfîrşit, Per. Papahagi corelează formele *dezgl'in*, *dizgl'inare*, din dialectul aromân, cu dr. *înghinare* şi presupune un ar. **ingl'inare* plecînd de la un etimon latin, **anglo*, *-are*. Acest autor arată că „formele *îmbinare*, *dezbin* rămîn să fie dialectale, posterioare, formate după analogia formelor dial. *g'ine*, lit. *bine* etc., *k'iatră*, lit. *piatră*, rostire pe dos, cum am zice, aşa că etimologia lui *îmbin* din < **în* + *bino*, *-are*[111] poate să nu fie adecvată, sau este un cuvînt cu totul altul ca *desghin*, *inghin*"[112]. Faptul acesta pledează în favoarea opiniiei conform căreia, în încercarea de stabilire a etimologiei lui *a dezbina* nu trebuie făcute judecăţi care să plece de la premisa că *a îmbina* nu a putut rezulta dintr-o corupţie cum este cea dată de palatalizarea labialelor (lucru observat şi de A. Ciorănescu, de altfel). Totodată, avînd în faţă forma bănăţeană, *dăjg'ina*, aceasta ar constitui o excepţie nefirească pentru o arie cu repulsie pentru acest fenomen. În cazul în care între cele două cuvinte nu există decît o relaţie stabilită mai tîrziu, unul dintre acestea conţinînd consoană palatală, celălalt labială, această relaţie ar putea fi răspunzătoare de apariţia unei forme hipercorecte. Orice situaţie ar fi avută în vedere, probabil că este cel mai greu să se accepte un etimon comun cu labială. Aceasta datorită formelor atestate în graiuri şi care pledează în favoarea ipotezei că, la intrarea formelor în norma literară s-a operat o falsă regresiune. Opinăm că avem a face cu un caz de hipercorectitudine în norma literară, paralel cu unul de

[109]Citat de P. Neiescu, în *În legătură cu palatalizarea labialelor*, în CL XVII, 1972, nr. 2, p. 227-233, la p. 232.
[110]V. Mocanu, p. 184, nota 4.
[111]Dată în PEW, sv (n.n.).
[112]V. Per. Papahagi, *Notiţe etimologice*, în AA, 1906-7, p. 248.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

păstrare a fonetismului etimologic în graiuri populare fapt care nu constituie o curiozitate[113].

După Cihac, Baronzi consideră forma *firav*[114] ca fiind derivată din *fir*. Forma este dată şi de A. Scriban ca provenind din vsl. *hyravu*, fiind considerată o reacţie la evoluţii precum *fir >h'ir*[115]. La nivel formal se produce analogia cu un cuvînt moştenit, foarte expus fenomenului palatalizării labialelor şi cu care termenul de origine slavă era identic pe un segment important. Apropierea este uşurată de relaţia stabilită în plan semantic. Probabil că şi fără această sugestie forma ar fi suferit modificarea. Cu toate acestea, rezultatul este un caz de etimologie populară avînd drept vehicul falsa regresiune.

Controversatele avatarii ale cuvîntului *miel* ar putea ilustra, sub aspectul prefacerilor fonetice, profunzimea fenomenului. A. Philippide consideră[116] că forma provine din lat. *agnĕllus* prin **mn'el*. Al. Rosetti consideră, ca şi O. Densusianu, că lat. *agnĕllus* a suferit afereza iar *m* este explicabil printr-un *n* anterior „pentru că *mn* nu avea nici un motiv să treacă la *mn'* în **mn'el* întrucît *n* împiedică diftongarea lui *ĕ*" (Rosetti *Istoria*, p. 121-122). Grupul *nn* a fost tratat, consideră acest autor, ca în formele romanice, adică redus la o consoană muiată *n'*. Actuala formă ar proveni, dintr-o falsă regresiune, după modelul existent în vorbirea populară unde *m > n'*. Acelaşi autor[117] respinge opinia exprimată de W. Meyer-Lübke (v. DR, II, 2) şi arată că „fonetismul cu *m* a fost refăcut prin analogie, în regiunile care nu cunoşteau palatalizarea labialelor, potrivit corespondenţei *m = n'* sau *mn'* din regiunile care inovaseră" (p. 354, nota 2), şi trimite la CDDE. După ce analizează diferite căi pe care ar fi putut evolua această formă, S. Puşcariu, care consideră că *m* este un reflex din *gn*, care s-a simplificat din *mn*, „un grup consonantic neobişnuit în română" (LR, II, p. 362), respinge explicaţia prin „hiperurbanism" deoarece forma *miel*

[113]V. şi DLR sv.
[114]*Limba română şi tradiţiunile ei*, p. 235.
[115]V. Scriban, p. 509a. Nu este exclus ca această formă să fi suferit influenţa lui *fir*.
[116]În OR II, p. 182.
[117]În studiul *Despre palatalizarea labialelor*, publicat în GS, V, p. 351-355.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

apare şi în Banat, unde nu este de conceput această falsă regresiune pe seama unui *n'*, ori dispariţia acestuia (v. ELR, p. 85). Autorii CDDE oferă următoarea explicaţie: „lat. *agnĕllus*,*-um*, *agnĕlla -am* deveniţi *mn'el*, *mn'ia*, prin aferesarea lui *a*; formele acestea care ar fi trebuit să se păstreze pretutindeni, s-au schimbat mai tîrziu în *miel*, *mia* în regiunile cu labialele nealterate: deoarece în aceste regiuni corespunzător lui *mn'eu* d.e. din alte părţi se zicea *mieu*, s-a introdus *mi-*, printr-o falsă analogie fonetică şi în acest cuvînt" (p. 166 b). Această explicaţie este acceptată şi de alţi autori. Rămîne serioasă întîmpinarea făcută de S. Puşcariu. Cu toate acestea, este mai probabil ca lucrurile să se fi petrecut după cum au fost prezentate în CDDE. Trecerea lui *n'* la *i* are loc prin secolul al XV-lea (cf. G. Ivănescu *Istoria*, p. 405, Rosetti *Istoria*, p. 478), apariţia acestuia fiind un fenomen general românesc, dispariţia lui *n-* fiind valabilă pentru cea mai mare parte a teritoriului dacoromân; era firesc aşadar, ca în zonele unde *n'* se păstrează vorbitorii să-şi conserve sunetul cu grijă. Dar palatalizarea labialelor — fenomen nu la fel de general precum precedentul —, respinsă cu putere în zonele în care *n'* se păstrează, este anterioară, avînd loc începînd cu anul 1000[118], iar reacţiile trebuie să fi avut loc la scurt timp după manifestarea palatalizării labialelor. Era firesc ca vorbitorul să renunţe la un sunet care apare datorită unui fenomen neacceptat de el, tocmai spre a se delimita de astfel de forme şi de acel sunet. Abia mai tîrziu, cînd *n'* rezultat din alte evoluţii fonetice şi care fusese caracteristic tuturor vorbitorilor de limbă română, este în pericol, cei care îl conservă vor continua să o facă, dar şi în măsura în care acesta provenea din forme care nu rezultă în urma unui alt fenomen (cel al palatalizării labialelor) cu care acel *n'* nu avea legătură. Înainte de secolul al XV-lea însă, ei pot merge cu curentul general căci nu înlătură astfel decît un sunet rezultat în urma unei corupţii, şi nu sunetul care le-a devenit propriu.

2. 2. Chestiunea grafiei. Din punctul de vedere al studiului de faţă, chiar dacă avem a face uneori cu fapte de grafie, ele sînt demne de

[118]V. Densusianu *Istoria* I, p. 198-205, Ivănescu *Problemele* p. 162-178, Macrea *O veche controversă*, Idem, *Palatalizarea*, Arvinte *St.lingv.* ***Lev.***, p. 7-8, Mocanu, p. 187.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

luat în seamă în măsura în care revelă o tendinţă de regresiune exercitată asupra unei forme în privinţa căreia scriptorul poate avea dubii. Este limpede că scriptorul înţelegea să se conformeze unei anumite norme (identificarea şi descrierea acesteia este principala sarcină a istoricului limbii) şi tradiţiei grafice, dar norma şi tradiţia grafică românească se înfiripau o dată cu primele texte vechi româneşti. Dacă tradiţia grafică slavonă a fost o vreme un ghid bun, după închegarea unei norme proprii şi edificarea unei tradiţii, limba română avea să se resimtă de pe urma influenţelor acestui corset depăşit. Apar astfel în scriere nu doar diversităţile dintre graiuri (dialecte literare) şi realitatea dinamică a unora dintre acestea, ci şi contradicţia cu fragmente din modelele succesive care nu reuşeau să se impună ca nişte unităţi coerente decît ca soluţii vremelnice. Contactele dintre diferitele variante ale românei scrise vor modela (şi modera) mult mai tîrziu tendinţele de diversificare a dialectelor literare. Pe de altă parte, mai tîrziu, între aspectul literar şi cel popular au putut să se adîncească o serie de deosebiri, neesenţiale din punct de vedere al funcţiei de comunicare (în acest sens este relevantă definiţia *limbii literare* aşa cum apare la Ion Budai-Deleanu, care o consideră ca limbă „de obşte" a poporului, dar curăţită de „smintelile" pe care le conţine, „adusă" la reguli şi îmbogăţită sub aspect lexical, adică o normă coerentă în toate compartimentele şi sub aspectul regulilor de utilizare, însă, întemeiată pe vorbirea cea vie). Formele hipercorecte din texte nu ne obligă să le considerăm valabile şi pentru graiul popular, dar se va putea considera că, pentru anumite arii lingvistice, cum este cea a Banatului, de pildă, după decăderea normei literare locale, graiul popular, din care, cu cîteva sute de ani mai devreme, acesta s-a desprins, a putut ajunge — prin acţiunea conjugată a unor factori precum interferenţele cu alte norme şi influenţele altor norme — la elemente aparţinînd cîndva acestei norme literare locale.

Discutînd[119] „fenomenul notării lui *e* în locul lui *î* sau *ă*" pe care îl constată ca fiind frecvent la Varlaam unde întîlneşte forme precum

[119]În *Limba **Cazaniei** lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea*, publicat în SLLF III, 1974, p. 47-80.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

nedejdui (care, în toate ocurenţele înregistrează acest fonetism), *pementesc*, *să spementeadze* (p. 58), C. Frâncu consideră că acest fenomen este mai mult de natură grafică decît unul de pronunţie (p. 59). Chiar şi aşa, rămîne intenţia (în felul acesta incontestabil conştientă) de a schimba ceea ce se considera neconform cu o anumită normă asumată. De altfel, reţinerea autorului este justificată întru cît este de presupus că scriptorul pronunţa cuvintele pe care le scria[120]. Pe de altă parte, este mai puţin important dacă unele fapte au intrat ori s-au impus în grai; ceea ce contează este mecanismul şi posibilitatea extinderii sale pînă la a deveni factor creator în limbă.

Un aspect secundar este cel al alternanţelor grafice, şi al grafiilor fără corespondent în realitatea fonetico-fonologică. Textele vechi atestă relativ numeroase cazuri de astfel de grafii[121], unele dintre acestea redînd forme imposibile sau inexistente în limba română din orice timp şi spaţiu. Deşi nu interesează decît în mod indirect discuţia de faţă, este necesară o distincţie. Între „improbabil" şi „inexistent" nu se instituie o relaţie de egalitate. În acest fel, cercetătorii limbii române vechi se pot pune de acord asupra formelor imposibile, rămînînd ca doar celelalte să formeze obiect de discuţie în funcţie de perspectivele şi concepţiile din care şi cu care se raţionează. Spre exemplu, A. Lombard, îşi exprimă neîncrederea[122] faţă de existenţa formei *împînge* dată în DA, precum şi faţă de formele hipercorecte *spementa* şi *speminta*. Aceasta este o altă latură a fenomenului în discuţie, care apare atunci cînd, din forma corectă din punct de vedere etimologic, precum şi fonetico-fonologic, într-un anumit moment al evoluţiei, vorbitorul-scriptor deduce o altă

[120]Pentru relaţia *vorbire—scriere* şi pentru felul în care scrierea putea şi poate ajunge să determine vorbirea în anumite momente, v. Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, E.A., Bucureşti, 1976; un punct de vedere mai recent apare şi la Turculeţ, *Introducere*, p. 143-147. V. şi Alberto Mioni *La standardizziazione fonetico-fonologico a Padova e a Bolzano (stile di lettura)*, p. 193-208, în *L'italiano regionale, atti del XVIII congresso internazionale di studi*, Padova-Vicenza, 14-16 settembre 1984, Roma 1990, p. 194-195, 204-205.

[121]Nu este de neglijat nici influenţa scrierii asupra rostirii, în contextul caracterului religios al majorităţii textelor la care se face apel în prezenta lucrare.

[122]V. Lombard, nota 2, p. 76.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

formă, „incorectă” aproximativ din aceeaşi perspectivă sincronică, dar o formă nu mai puţin plauzibilă din perspectiva actuală. Un alt exemplu se referă la grafia unor forme de imperfect. În CB, de pildă, anumite forme verbale apar în mod frecvent la finală cu succesiunea -аа. Probabil că, urmare a unei influenţe dinspre slavă, exercitată şi prin intermediul textul slavon tradus, scriptorul a notat în aceste cazuri nu o pronunţie, ci o normă grafică. Astfel de situaţii pot fi exemplificate prin: **îблаа** (29/8; 170/1; 198/2), **минȣнаасе** (84/20, **виндекаасе** (83/9), **îвѫцаа** (157/9), **даа** (170/2; 173/13; 206/13; 212/11), **грѫиꙗа** (201/2), **пѫриꙗа** (202/2), **фѫчаа** (202/18; 206/11; 256/11). Scriind, copistul s-a lăsat dus de anumite asemănări formale încercînd, probabil, să impună o normă grafică.

Pentru primul caz se poate accepta că formele în discuţie au putut fi atît grafii cît şi rostiri, în vreme ce, în cel de-al doilea caz, ele trebuie să fi constituit nişte simple grafii. Cu toate acestea, nici una dintre cele două clase nu intră în categoria formelor imposibile în limba română. Privitor la conceptul ‘grafie hipercorectă’ sînt de făcut unele precizări. Dacă acesta se foloseşte cu referire la o grafie precum *svent*, se poate considera că imaginea grafică (şi acustică eventual) a cuvîntului slav putea exercita o anumită influenţă asupra scriptorului, dar o asemenea rostire nu poate fi considerată ca impusă în vreo normă ori adoptată de către cel ce asculta în biserică un text conţinînd respectiva grafie, lecturată ca atare de preot. Urmele unei asemenea forme sînt mai degrabă grafice, deşi nu este exclus ca, la cei culţi şi la imitatorii acestora, o asemenea grafie etimologică să fi determinat pronunţarea în consecinţă[123]. Dacă conceptul amintit se utilizează însă pentru grafii precum *crepă*, *cuvente*, *nedejde*, *riu*, *sin*, *tinăr* etc., o asemenea accepţiune îşi capăta mai greu acordul[124]. Pentru a vorbi şi în aceste

[123]Chestiunea nu este, de altfel, tranşată nici în zilele noastre, mai ales datorită faptului că, în momentul în care există deosebiri de esenţă între diferitele cuvinte avute în vedere, este incorect să se aplice un principiu unitar tuturor acestora.

[124]Fireşte că, în acest caz, trebuie avută în vedere şi zona de provenienţă a textelor şi a scriptorilor (traducător, copist-revizor). În esenţă, însă (mai puţin în cazul celui de-al doilea exemplu), este vorba despre forma care *în limba română* au suferit modificări, şi

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

cazuri de „grafii hipercorecte", trebuie să existe temeiuri solide că astfel de forme nu apar decît în felul în care a putut să apară *svent*. Aceste cuvinte, atestate astfel în cadrul anchetelor dialectale, aparţinînd aşadar vorbirii, reprezintă o imagine care avea corespondent — chiar dacă nu în toate situaţiile — în limba vie. În plus, pentru *svent* exista o imagine grafică sau acustică, pentru termenii de mai sus însă, dacă ei constituie doar o realitate scrisă, nu poate fi demonstrată existenţa unui model pe baza căruia aceştia puteau apărea, dat fiind că situaţia nu mai este aceeaşi ca şi pentru *svent*. Conceptul în discuţie însă, este operativ în cazul textelor mai tîrzii de secolul al XVI-lea, sau care rezultă în urma unor copieri, compilaţii etc., eventual ale unor texte din alte arii dialectale, ori ale unor texte care prezentau un stadiu de limbă revolut. În acest sens, este relevantă observaţia făcută de A. Martinet[125], care arată că: „un déséquilibre qui se propage à travers un système le fait avec un lenteur qui laisse supposer une action retardatrice constante de l'imitation des prononciations les plus conservatrices". Fireşte că nu acesta este cazul cel mai obişnuit, dar afirmaţia acestui învăţat are valoare de adevăr şi se verifică într-o serie de împrejurări din care, pentru limba română, s-ar putea exemplifica prin situaţia constituită de *én* care apare în texte din secolul al XVII-lea netrecut la *ín*. Discuţia se poartă, însă, pe materialul de limbă existent, şi anume pe textele păstrate — rezultat al unor eforturi tot mai conştientizate în sensul edificării unei norme şi apoi în sensul edificării unei norme tot mai coerente. Esenţial rămîne mecanismul de substituire regulată chiar dacă prin confuzie uneori, fie că acesta se referă la sunete, fie la grafeme, cu sau fără acoperire în vorbire. Formele în discuţie pot apărea favorizate fiind de faptul că evoluţiile unor cuvinte asemănătoare pentru vorbitor se petrec în ritmuri diferite, el putînd grăbi sau determina o evoluţie ori se poate întoarce către forme cu fonetisme revolute. Pot coexista cuvinte asemănătoare reflectînd stadii diferite, în vreme ce ele au forme diferite din cauze fonetice, ori morfologice, apărînd diferenţe între ariile

---

nu despre forme care forţează oarecum deprinderile articulatorii (precum *nedejde*, spre exemplu).

[125] În *Économie*, p. 41-42.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

teritoriului dacoromân unde pot coexista diferenţe de stadiu de evoluţie[126]. De aceea apar nu doar reacţii ci şi reacţii inverse. Vorbitorul, chiar cel aflat în ipostaza de scriptor, sesizează unele false regresiuni şi poate încerca să „corecteze" unele forme. Aceasta pare a fi explicaţia pentru situaţii precum *hъclianii, hъclianu*, ori *rrîmă*, care apar în Ps.S. (10[17], 11[8] şi 18[9-10])[127]. O formă cu fonetismul *rindu* (DMR, CXII, Maramureş, 1593) ori *vinedzi* (la Dosoftei) indică amploarea fenomenului şi nu *in* > *en*. I. Bărbulescu susţine evoluţia *en* > *in* > *în* arătînd că *în* apare din *in* prin evoluţie şi nu în funcţie de contextul fonetic (poziţie) argumentînd prin exemplul aromânei[128]. Fireşte că A. Avram are dreptate ca susţinător al evoluţiei *în* > *en*. Ar fi doar de precizat că opinia lui I.A. Candrea asupra acestei chestiuni, exprimată în Ps.S., CXXXIV merită a fi reconsiderată. În poziţie implozivă, sunetele slăbesc, încep de aceea să apară silabe închise, pe de o parte, de cealaltă timbrul vocalei îşi pierde limpezimea devenind difuz. Este probabil să fi existat un fonetism comun *ə* care, în funcţie de situaţiile în care a avut loc evoluţia fonetică s-a diferenţiat, s-a precizat, găsindu-şi două poziţii în sistem. De aceea, forme precum *smъntirъ-mă, smentiră-să* (v. Ps.H, 11[v], 11[v]) sau *mъnte* (= *mentis*) (Ps. H, 107[v])[129] nu pot fi considerate nişte simple grafii ori cazuri în care *ъ* = *e*[130].

În sfîrşit, se poate exemplifica aici prin apariţia unor forme precum *Pipru* pentru *Chipru*[131] sau *pili* pentru *chile* 'kilograme'[132]. Indiferent

[126]V. şi C. Frâncu, *art.cit*., p. 60.
[127]S. Puşcariu chiar arăta (LR II, p. 357) că în aceeaşi limbă pot apărea, în epoci diferite, transformări dirijate în sensuri opuse, aceiaşi factori putînd acţiona în direcţii contrarii, cel mai des înregistrîndu-se acestea la inovaţii individuale.
[128]Autorul chiar se întreabă dacă au existat **aînte*, **demîneaţă*, **înel*, **înemos*, **neşcîţel*, **spînteca*, şi dacă nu cumva, încă în latina populară avusese loc o asimilaţie **enel* etc. (v. *Individualitatea*, p. 280, respectiv 321).
[129]Cf. *mîntu* (ind. prez., 3 pl.), în CB (154/17).
[130]V. Bărbulescu *Fonetica*, p. 304.
[131]V. CV, 42[v]/1-2.
[132]Vezi şi Al. Andriescu, *Contribuţia marilor cronicari moldoveni şi munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI 1957, fasc. 1-2, p. 102. La I. Neculce apar. „2 *pile* de

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

dacă aceste forme aparţin sau nu unor copişti, indiferent de faptul că ele nu s-au impus, nici măcar în graiuri, ceea ce interesează aici este apariţia unui mecanism de reacţie, atît de puternic încît acesta se manifestă. Alături de prima formă, este de observat că într-o situaţie similară din punct de vedere fonetic era şi cuvîntul *Eghipet* care nu cunoaşte ipostaze precum **Ebipet* ori **Evipet*. Este greu de arătat dacă şi acesta a fost observat ca atare de cel ce a scris *Pipru* pentru *Chipru*. Lipsa de reacţie în acel caz, probabil că trebuie pusă pe seama unei frecvenţe (şi, aşadar, circulaţii, ceea ce a generat presiuni) incomparabil mai mari a unui nume larg răspîndit în şi de către textul biblic. Se deduce de aici şi că vorbitorul (scriptorul) acţiona destul de nesistematic, însă datorită unor factori ce arată că, la astfel de analize, sînt mai sensibile cuvintele a căror deprindere vorbitorul sau scriptorul, o are mai puţin[133]. Caracteristica normei unitare şi îngrijite nu aparţine de altfel aspectului literar al începuturilor, cum nu aparţine nici graiurilor.

O regresiune avînd cauze mai complexe apare la I. Neculce, care produce o formă precum *loĝit*[134]. Forma verbală *lovit*, care în graiul

---

pîni" (p. 370), *pili* (p. 379), „di unghiu *pilă*" (p. 370), dar şi *chile* (p. 135, 141). În articolul *Împila şi împili* de N. Drăganu *Etimologii*, în DR VI, p. 286-291, cu exemplul de la Neculce *pile* (*chile*), etimonul avînd *k'*, autorul arată că forma a evoluat astfel şi pentru că *împila*, a fost lipsit de *chilă* („cuvînt de circumstanţă"), care ar fi orientat vorbitorul-scriptor îndrumîndu-l pe calea corectă din punct de vedere etimologic. Dar v. şi opinia lui A. Ciorănescu, în DER, care derivă cuvînul din lat. **impillare*, aşadar un etimon care exclude explicaţia prin hipercorectitudine, etimologie susţinută recent de V. Frăţilă, în *Studii lingvistice*, Timişoara, 1999, p. 242–245.

[133]Pentru conceptul 'latotropism', aplicat, alături de alte principii, într–o analiză amănunţită şi pertinentă asupra unui metrial de limbă extras din rezultatele contactelor româno–maghiare, la nivel lingvistic, v. Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975. Lucrarea aceasta, care a servit cercetării de faţă, ilustrează modalităţile de acţiune şi principiile prin intermediul cărora vorbitorul acţionează şi reacţionează lingvistic la contacte, desprinzîndu–se, totodată, cu pregnanţă, caracterul viu al limbii şi mecanismele de acţiune care guvernează activitatea sistemului morfologic în situaţii de contact, precum şi activarea sistemului fonetico–fonologic în astfel de situaţii.

[134]V. OR II, p. 189, de asemenea, Dumistrăcel *Influenţa*, p. 205. Forma aceasta a mai fost discutată de R. Todoran în articolul *O problemă de dialectologie istorică:* ***ĉ*** **>** ***ŝ*** *şi* ***ĝ***

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

popular nord-moldovenesc trece la *ložit*, este tratată ca avînd o spirantă rezultată din africată, forma *lovit* fiind, probabil, considerată de Neculce ca rezultată dintr-o hiperregresiune datorată reacţiei la fenomenul palatalizării labialelor. Existenţa unui punct comun spre care converg două evoluţii fonetice produce confuzii care generează reacţii atît spre stînga cît şi spre dreapta. Şi în acest caz, chiar dacă forma aparţine vreunui copist, ea rămîne valabilă pentru discuţia de faţă, în plus, existenţa unor asemenea forme în graiuri, face ca simpla citare a ei aici să nu conducă automat la considerarea ei ca formă hipercorectă exclusiv din punct de vedere grafic[135].

2. 3. Aspectul sociolingvistic. Datorită dimensiunii acesteia — dar şi datorită particularităţilor fenomenului cercetat — perspectiva sociolingvistică, una dominantă, este, sub o formă sau alta, în diferite grade, omniprezentă în toate situaţiile de hipercorectitudine, la orice

---

> ***ž*** *în graiurile moldoveneşti*, în CL, X, 1965, nr. 1. Acest autor consideră forma ca fiind hipercorectă. Tot la Neculce, însă, apare şi *lovit* (ed. cit., 305), ceea ce indică faptul că autorul acesta cunoştea totuşi forma corectă dar, probabil că nefiind foarte sigur de ea, ceda presiunilor graiului încercînd uneori refaceri pe baza anumitor analogii. Ar însemna că nu stăpînea pe deplin norma literară. La această ultimă concluzie sintetică se ajunge şi dacă se consideră că forma hipercorectă „i-a scăpat" întrucît nu avea o bună deprindere a normei literare moldoveneşti (atît cît se constituise aceasta); faptul ar demonstra şi destul de slaba închegare a normei literare. Pe de altă parte, ar fi oţios, credem, să se atribuie copiştilor majoritatea formelor care ies din coerenţa textului, a „normei" autorului. Dacă se presupune că autorul elabora un text avînd o coerenţă ridicată, nu vedem de ce nu s–ar credita şi copistul cu conştiinţa respectării textului ori, dimpotrivă, cu iniţiative la fel de coerent urmate, mai ales dacă avea a face cu forme care îi lezau simţul normei sale. De fapt, doar am amintit această ipoteză, opinia noastră este că aceşti copişti — care, firește, nu se aflau în imposibilitatea de a interveni în texte — erau mult mai pasivi decît se crede uneori.

[135]Probabil că acest concept, de 'grafie hipercorectă', trebuie avut în vedere exclusiv pentru acele forme hipercorecte care apar în scris şi pentru care se poate demonstra în mod peremptoriu că nu au corespondent în realitatea vorbită, fiind aproape nişte forme de caligrafie, cerute de pretenţiile unei scrieri care se vrea supusă unor reguli de tip clasic, ce feresc ochiul de unele forme la care evoluţia limbii a condus vorbirea. Ele sînt comparabile, într-o măsură, cu ceea ce astăzi s-ar numi *forme livreşti*, termeni folosiţi numai în scriere şi care în vorbire apar ca pretenţioşi ori încărcaţi cu anumite valori stilistice.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

nivel ar apărea fenomenul a cărui esenţă o constituie. Numai din motive ce ţin de necesitatea unei prezentări sistematice, diferitele aspecte ale dimensiunii sociolingvistice a fenomenului au fost oarecum separate. Studiind fenomenul de diferenţiere în cadrul aceleiaşi limbi, la nivelul mai multor graiuri locale şi referindu-se la felul în care, în acest caz, se pot înţelege între ei vorbitorii aparţinînd unor graiuri diferite, A. Meillet afirmă existenţa unor reguli de corespondenţă între aceste graiuri, reguli de care vorbitorii sînt conştienţi şi care se constituie într-un „moyen de transposer en gros un parler dans l'autre"[136]. Mai mult, acelaşi învăţat arată că „Dès l'instant que des hommes appartenant à des groupes divers emploient des parlers déjà différenciés, ils ont le sentiment de ces régles de correspondance (...)"[137].

În ipostaza de auditor[138], mai ales, participantul la actul lingvistic are capacitatea de a sesiza diferenţele la contactul cu o altă normă; pe de altă parte, el îşi poate orienta discursul, sub acest aspect, către şi în funcţie de receptor[139], atunci cînd, în urma comparării celor două norme, se pot semnala diferenţe semnificative pe verticală, care se cer estompate ori reduse. Se instalează, în acest caz, un soi de formalism al discursului care, oricum, se orientează în funcţie de receptor, fie că se utilizează elemente ale normei acestuia[140], fie că se tranşează

[136]V. Meillet *Différenciation*, p. 111. Fireşte că, în aceste condiţii, grupurile avînd un prestigiu mai ridicat se pot constitui în modele. La celălalt capăt poate apărea tendinţa de a diversifica formele creîndu-se un tip opus ori doar forme îndepărtate, fenomen care apare după manifestarea celui dintîi.

[137]*Ibid*.

[138]Cf. Ch. Bally, *Le langage et la vie*, Zürich, 1935, p. 156, unde se afirmă că „l'entendeur est — toutes choses egales, d'ailleurs — plus conscient que le parleur".

[139]Cf. Puşcariu ELR, p. 85, 189-190; de altfel, literatura de specialitate este foarte bogată în exemple care atestă la vorbitor schimbări ale discursului obişnuit în funcţie de poziţia socială, provenienţa geografică, sexul, vîrsta receptorului, chestiunea aceasta fiind acceptată de teoreticieni; exemplul cu preotul de ţară, oferit de S. Puşcariu la p. 85 a volumului anterior citat fiind tipic. De asemenea, v. DR IV, p. 1376, unde S. Puşcariu discută situaţia individului cu mai multe norme (autorul spune „graiuri") în funcţie de destinatar.

[140]În acest sens v. şi Matilda Caragiu Marioţeanu, *Influenţa dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, în FD I, p. 79-111, studiu în care autoarea face

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

diferenţele şi se utilizează „haina de sărbătoare” a propriei norme. Cauzele care conduc la această ultimă situaţie sînt diferite căci, chiar cunoscînd norma superioară, unificatoare, un individ o poate respinge ca fiind caducă sau preţioasă ori, în cazul în care vorbitorii aflaţi în contact aparţin de o aceeaşi normă, poate fi considerată ca o agresiune apelul la o altă normă, fie ea şi literară.

> Remarcabil şi demn de amntit, aşadar, este un caz semnalat[141] în Camerun, unde pidgin-english se foloseşte pentru insulte sau în situaţii în care se poate glumi, iar bangwa în celelalte cazuri. În Republica Centrafricană, limba oficială este franceza iar sango este cea uzuală. În primul caz, alegerea ţine de situaţie, nerespectarea acesteia în alegerea limbii conducînd la expulzarea celui care nu respectă convenţia socială. În al doilea caz, ierarhia dintre limbi este limpede în sensul că limba de prestigiu (franceza) se foloseşte în relaţiile cu oficialii şi ca instrument de ascensiune pe scara socială.

Limba nu este neutră, fiind investită cu valori sociale, indivizii încercînd să se plieze cerinţelor şi situaţiilor de comunicare, de unde şi un comportament comun. Totodată, limba capătă valori simbolice, fiind un factor de identificare cu un grup etnic, moment în care este mai puţin important faptul că o normă este mai puţin elaborată. În fapt, limba se supune şi decurge din regulile societăţii pe care, abia apoi le influenţează. În felul acesta apare problema grupurilor de referinţă, care pot fi pozitive sau negative, în funcţie de poziţia pe care se situează polii comunicării.

Un tip particular de astfel de situaţie îl constituie acela în care, datorită circumstanţelor speciale ale subtipului de contact lingvistic care este ancheta, apar reacţii ale vorbitorului care, în esenţă, se încadrează într-o clasă de comportamente care apar şi în alte situaţii de

---

o serie de aprecieri asupra mecanismelor psihice care intervin în comunicare, interpretînd cu finețe actele de vorbire ale celor anchetați. În sensul discuției de față, autoarea observă că, în speța studiată, un informator, dacă se simte neînțeles sau dacă de față este și un dacoromân, începe să vorbească cît de corect poate, sistemul de referință fiind cel dacoromân — majoritar —, ceea ce dezvăluie unul din importantele mecanisme ale actului de comunicare și supravegherea la care se supune singur vorbitorul (p. 81-82).

[141]De către Jacques Leclerc, în *Langue et société*, deuxième édition, Québec, 1922, p. 31 şi urm.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

comunicare. Aceste reacţii nu sînt caracteristice unui subtip particular de contact lingvistic — cum este ancheta dialectală —, ci unor vorbitori aflaţi într-un tip de situaţie de comunicare, în contact cu un anumit tip de receptor-emiţător. Fie că sînt dotaţi cu anumite capacităţi de percepţie, analiză şi producere a sunetelor, fie că posedă doar unele dintre aceste calităţi (primele două, sau doar pe prima), indivizii care, în cursul anchetelor dialectale se străduiesc să servească drept modele reprezentative ale respectivului grai pot fi comparaţi cu cei care refuză acest lucru, şi care, de cele mai multe ori, din perspectiva lingvistului, s-ar putea constitui mai bine în asemenea modele. Situaţia prezentată de E. Petrovici[142], care observă subiecţi cu grai „împestriţat", datorat încercărilor de a pronunţa „mai literar", şi care evită, de exemplu, fenomenul palatalizării dentalelor, „şi *fireşte*, a labialelor" (s.n.) (p. 50), cea a unui informator căruia îi este ruşine să rostească *k'*, *g'*, căci nu se mai vorbea astfel şi susţine că flăcăii, ciobanii palatalizează, în sat nemaivorbindu-se aşa[143], sau chiar a subiectului care pretinde că oclusivele palatale pentru *p* şi *b* sînt caracteristice femeilor („muiereşte se zice aşa") (v. p. 70, 73-74), sînt comparabile cu cea a localnicilor din satul Vînători (jud. Mureş) unde, arată acelaşi învăţat, localnicii se jenează să servească drept reprezentanţi ai unui grai pe care îl consideră urît, cu toate acestea vorbesc între ei doar cu labialele palatalizate (p. 87). Fie că în grai s-au produs modificări prin care s-a abandonat un fonetism, iar între vorbitori s-au produs deosebiri care duc la constituirea — sub acest aspect — a unor grupuri între care există decalaje, fie că o comunitate se compară cu altele recunoscînd „superioritatea" acelora sub aspectul unui anumit fonetism pe care ei nu-l abandona, în esenţă, toţi aceşti vorbitori posedă sisteme de referinţă pe care le observă, la care se raportează şi în funcţie de care reacţionează lingvistic[144]. De aceea, vorbitorii de mai sus se pot alătura

[142]În EPI.
[143]*Op.cit.*, p. 69.
[144]Nu întîmplător, cele mai multe reacţii sînt generate de palatalizarea oclusivei bilabiale surde, sunetul cel mai supus fenomenului, atît ca intensiune, cît şi ca extensiune. Pentru a nu cita decît cîteva exemple, se pot aminti aici: *opi* pentru *ochi*,

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

celor care încearcă să „înşele” anchetatorul oferindu-i oglinda revolută a graiului sau, dimpotrivă, oferindu-i imaginea unui grai cît mai puţin diferit de norma literară. Important este faptul că, cu excepţia celor din clasa localnicilor din Vînători, nici unii, nici ceilalţi, nu sînt infailibili. Şi acest lucru demonstrează că mica lor înşelăciune există.

Vorbind despre reacţiile conştiente ale vorbitorilor aparţinînd normei dialectale în general, S. Puşcariu prezintă o formă precum *vinimă* pentru *inimă*, culeasă de la un subiect din punctul 122 al ALR[145]. Respectivul vorbitor vrea să-şi arate capacitatea de a adopta forme ale normei folosite de cei culţi — cu alte cuvinte, de a-şi adapta, cel puţin pe un segment reprezentat de unele forme, vorbirea la cerinţele normei culte —, mai mult, de a opera cu principiile normei culte pe care să le aplice la vorbirea lui. Oarecum conştient de greşeala pe care o poate face în orice moment în care ar vrea să acţioneze astfel, modificîndu-şi rostirea, el va reacţiona excesiv faţă de propriile forme şi va înlătura palatala înlocuind-o cu labiodentala corespunzătoare; o astfel de situaţie arată că *inimă* se rostea în acel punct cu spiranta palatală sonoră, depalatalizarea urmînd modelul *yin* < *vin*, *yisat* < *visat*[146]. Un caz asemănător se recunoaşte în *viarili rîsului*[147], unde se produce o hiperregresiune de la *y*, provenit din alterarea secvenţei iniţiale a cuvîntului *gheare*. Invers, o formă precum *yínir*^{i} pentru *viner*^{i} ‘vineri’ rezultă din supralicitarea fonetismului dialectal şi, eventual, dintr–o

---

rapiu pentru *rachiu*, (pentru care v. Philippide, *Principii*, p. 173) *pirie* pentru *chirie*, *Pivuţa* pentru *Chivuţa*. (exemple oferite de S. Puşcariu, în *Consideraţiuni*, p. 57). În *Graiul din Ţara Oltului*, T. Dinu consideră că forme precum *pk'ar* şi *p3 ar*, pe care le aude în cadrul anchetelor sale, provin din încrucişarea fonetismului *p* şi *pk'*, *k'* şi se explică printr-o falsă reconstituire, ele înlocuind forma *k'ar* (< *clarus*) (p. 110). Forma *p—ar* este semnalată şi de Alexandrina Istrătescu[144], care consemnează „ *p—ar*, refacere greşită pentru *chiar*”.

[145]V. Puşcariu LR II, p. 238-239, unde autorul vorbeşte de „hiperzel”.

[146]Formele acestea sînt caracteristice sud-estului Transilvaniei, de unde era respectivul informator, la graniţa ariei existînd chiar rostirea cu *i— -*.

[147]Atestat de Alexandrina Istrătescu, în *st. cit.*, (p. 116, textul CXXIV), şi considerat de autoare o „refacere greşită, ca *livian* pentru *lighean*” (p. 135). V. şi Dumistrăcel *Influenţa*, p. 176, unde se citează *viară* < *gheară*, care atestă corespondenţa respectivă în conştiinţa vorbitorului.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

reacţie ce încearcă să aşeze lucrurile pe o bază reală[148]. Rămîne oarecum izolat, şi mai rar, informatorul inteligent, care înţelege scopurile anchetei, îşi asumă rolul pe care îl joacă şi caută în mod onest — dar şi competent — răspunsuri adecvate, „corecte", „bune", colaborînd cu anchetatorul[149]. În aceeaşi direcţie merge şi comportamentul informatorilor în caz de suprasolicitare, mecanism studiat de S. Dumistrăcel[150]. Efectele acestei stări se vor putea concretiza în forme hipercorecte, forme hiperdialectale şi false analize. Exagerările acestea indică existenţa — dincolo de mecanismele psihice de cedare, care intră în funcţiune — a unor capacităţi active de analiză şi orientare ale vorbitorului care, cu mijloacele limbii, construieşte o vorbire, uneori nereperabilă, dar mereu prin raportare la un alt nivel, comparat cu al său, de la acesta din urmă preluînd şi mecanismele de schimbare. (Din perspectiva planului fonetic, trebuie subliniat că nu este neapărat necesar ca aceasta să antreneze cu sine o uşurare a articulării, principiul economiei în limbă, sub aspectul particular al comodităţii nefiind motorul acestui tip de schimbare.)

---

[148]V. AD, p. 293. O formă precum *bererie*, ar putea pleca de la influenţa formei *bere*, ca ilustrînd o specie de etimologie populară, dar este posibil ca vorbitorul să se folosească de aceasta doar spre a se verifica (şi justifica) în ceea ce priveşte corectitudinea operaţiei şi a formei rezultate. Temeiul este palatală nu velară, căci aşa este literar. Faţă de *bererie*, o formă precum *bărărie*, înregistrată de noi în Maramureş este edificatoare întrucît arată reacţia la reacţie. Situaţia aceasta este dificil de analizat, întrucît este posibil şi ca *bererie* să apară ca reacţie la *bărărie*. Caracterul discutabil al celor două forme, puse faţă în faţă (căci ele apar la vorbitori chiar ai aceleiaşi localităţi) provine şi din dificultatea reală de a interpreta cu claritate apariţia lor.

[149]O prezentare în acest sens şi un comentariu competent apar în AD, p. 96-111, 122-136, 217-218 şi urm., 240-242 şi urm. Rămîn de semnalat aici şi situaţiile, poate mai puţin comode pentru anchetator, în care regulile jocului încep să fie atît de cunoscute subiectului anchetat încît uneori devine greu de distins cine este cel testat. În ceea ce priveşte „inconştienţa" informatorilor trebuie reproduse subtilele sugestii care apar în Dumistrăcel *Influenţa*, p. 60: „Garanţia autenticităţii faptelor de vorbire notate într-o anchetă nu rezidă, în principiu, în asigurarea «inconştienţei» informatorului în legătură cu faptul că i se înregistrează limba, ci în sesizarea şi prezentarea consecventă, de către anchetator, a împrejurărilor şi datelor care să permită interpretarea exactă a înregistrărilor".

[150]V. spre exemplu, *Fonetisme*, p. 385, de asemenea AD, passim.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

Vorbitorul aparţinînd normei dialectale (ori inferioare din punct de vedere social), va putea încerca să elimine particularităţile diferenţiatoare ale rostirii sale, şi să adopte în loc pe cele ale normei la care astfel tinde[151]. În măsura în care apare, se poate constata că hipercorectitudinea poate constitui un element caracteristic claselor sociale şi mai ales indivizilor care se află în ascensiune, şi care sînt dotaţi cu o mai mare mobilitate[152]. Puternicul mobil este unul de natură sociolingvistică[153].

---

[151]Poate fi relevant în acest sens faptul că, după ce a fost deprins de aromâni, pronumele de politeţe din dacoromână — inexistent ca atare în aromână — este utilizat de aceşti vorbitori chiar şi cînd sînt nesiguri asupra situaţiei. Ei preferă să comită o astfel de greşeală (în aceeaşi situaţie, în aromână, nu ar fi utilizat o formă corespondentă) decît să nu se conformeze normei dacoromâne. Dar, ceea ce este mai important este faptul că, astfel, acei vorbitori au senzaţia că se conformează noii lor norme, o stapînesc şi s-au încadrat în noua societate.

[152]V. şi Marilena Tiugan, *Sociolinguistics analysis of a phonological variable*, în RRL, t. XXII (1977), p. 431-444, unde, pe urmele lui W. Labov, vorbindu-se de „lack of Security", se arată că „*The linguistic insecurity* is specific to the speakers which adopt standards of correctness imposed by a group other than their own reference one and leads to hypercorrection because the speakers did not interanalyse yet the forms lately learned. So they are not able to apply the rules which can tell them where their «correction must stop»" (s.a.) (p. 437). Demonstrarea ideii că fenomenul hipercorectitudinii este o marcă, în special, a acestei categorii de vorbitori care, concentrîndu-se asupra rostirii, asupra vorbirii lor în general, se controlează şi reacţionează exagerat, apare la aceeaşi autoare şi în *The depalatalization of **d** before* e. *A Sociolinguistic Approach*, în RRL, t. XXIII, Supplément (1978), p. 55-63, precum şi în *The pronunciation of the diphtong [ia] in the Speech of Bucarest City Community*, în RRL, t. XXIV (1979), p. 491-498.

[153]V. în acest sens Fischer, p. 52: „(...) the mechanism of psychic economy are becoming better understand in diachronic phonemics, they are not always sufficient to explain fully the progressive adaptation of variant forms, and that people adopt a variant primarily not because it is easier to pronounce (which is most frequently is, but not always), or because it facilitates some important distinction in denotational meaning, but because it exposes how they feel about their relative status versus other conversants". Autorul face un studiu pe vorbirea a 24 de copii analizînd formele participiului prezent cu variaţia *–in*, *-ing*, variaţie care nu atingea conţinutul semantic al cuvîntului. Fără a nega explicaţia istorică, acesta observă că variaţia liberă nu se poate explica satisfăcător exclusiv cu ajutorul acesteia.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

Un caz particular poate fi reprezentat de cuvintele străine care pătrund în norma literară. Probabil că mai mult decît în alte situaţii, aici se observă clar reacţiile claselor superioare vizînd separarea lingvistică de celelalte clase delimitate cultural, prin instrucţie, grad de stăpînire a normei etc. Dacă este vorba despre termeni împrumutaţi, dar care pătrund şi la clasele inferioare sub aspectele arătate şi dacă aceşti termeni prezintă fonetisme identice cu cele care, la clasele inferioare, ori în vorbirea populară, provin din manifestarea vreunui fenomen repudiat de norma literară (superioară), se produc reacţii de respingere şi înlocuire a acelor fonetisme. Faptul menţionat se petrece pe baza premisei că cuvintele străine devin ale limbii primitoare în momentul în care sînt asimilate din punct de vedere formal[154]. Astfel considerate, ele pot prezenta riscul de a fi contaminate, prin rostirea de către vorbitorii de grai, ori neinstruiţi, cu fonetismele acelora. Necunoscînd fonetica etimonului, vorbitorul normei literare, ori al graiului ce nu prezintă acel fenomen, va considera — chiar riscînd — că este necesară regresiunea la fonetismul corespunzător din norma literară. Din punctul de vedere al acelui vorbitor, mai degrabă la nivel subconştient, riscul merită a fi asumat deoarece astfel se vor păstra deosebirile dintre cele două norme, adică identitatea şi statutul lor[155]. Deasupra individului însă, în cele din urmă comunitatea este cea care decide, reglajele făcîndu-se prin

[154]V. spre exemplu, Philippide *Principii*, p. 125-126, unde se numeşte *poliglotizm* fenomenul de circulaţie al xenismelor; de asemenea, v. Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, în „Analele Academiei", seria III, t. VIII, 1936-1938, p. 49-124.

[155]Între cele două norme delimitate de G. Ivănescu nu există limite de netrecut decît atunci cînd se forţează căile de pătrundere în norma literară cu şi prin mijloacele mecanismelor puse în mişcare de factorii care acţionează în graiuri şi cînd formele astfel generate vin în contradicţie cu o serie. În aceste sens este sugestiv exemplul dat de M. Sala, în *Remarques*, p. 196, unde se descrie cum un subiect, întrebat dacă se rosteşte *păln'*, a răspuns că forma cu *n'* este maghiară (51/192), extinzînd în mod inutil o analogie. Se poate presupune în continuare, că evitarea, la acel vorbitor a unui astfel de fonetism era o opţiune, nejustificată pentru cuvinte care, în graiul său, ar fi trebuit să sufere palatalizarea labialei *m*.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

aceasta, automat şi în funcţie de uzul efectiv[156]. De regulă, ca o reacţie faţă de tendinţele de apropiere ale grupurilor inferioare, grupul dominant luptă împotriva oricărei schimbări care i-ar afecta integritatea şi individualitatea marcată lingvistic. Problema acestui grup este că mijloacele sale de diferenţiere îl pot conduce către crearea şi adoptarea de forme hipercorecte ori a unora străine. Tendinţele grupurilor subalterne reprezintă de fapt o tendinţă socială spre unilingvism, regularizarea lingvistică urmărind compatibilizarea normelor pînă la atingerea nu doar a intercomprehensiunii (la un nivel de suprafaţă, mai ales), ci în special a uniformizării limbii[157]. Fenomenul acesta se petrece, de regulă, în anumite epoci constituind oglinda tendinţelor de mişcare socială pe verticală. La nivel individual lucrurile se aseamănă. Succesul acţiunii unui individ care îşi construieşte treptat o structură lingvistică comportamentală asemănătoare cu aceea a grupului către care tinde — diferenţiindu-se de cei din grupul său — depinde de găsirea termenilor de comparaţie, de accesul la structura model, de capacitatea de analiză a limbajului acelui model, de motivaţiile şi de reacţiile celorlalţi faţă de noul său comportament. Căutarea aceasta pe verticală şi presiunile din ambele sensuri pot apărea atît interdialectal, cît şi în sînul aceluiaşi dialect[158], acesta fiind încă unul dintre

[156]Asupra trecerilor de la o normă la alta, a apărării normei proprii şi a conservatorismului unui grup, precum şi pentru relaţia diferitelor grupuri cu limba literară, v. Schick, p. 293 şi 323 şi urm.

[157]În sensul ştergerii diferenţelor care, în ordinea stratificării sociale, sînt defavorabile acelei comunităţi. Cf. Jean-Claude Corbeil, *Éléments d'une théorie de la régulation linguistique*, în *La Norme*, p. 281-303.

[158]În acest sens, este relevant un fragment din articolul lui M. Joos, *The Medieval Sibilants*, în „Language", Journal of the Linguistic Society of America, 1952, p. 222-231: „the phonetic drift, which was kept going in the ususal way: that is, the dialects and idiolects of higher prestige werw more advanced in this direction, and their speakers carried the drift further along so as to maintain the prestige-marking difference against they pursuers. he vanity factor is needed to explain why phonetic drifts tend to continue in the some direction; the 'inertia' sometimes invoked is a label and not and argement".

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

mecanismele schimbării[159]. Dimensiunea socială a grupurilor, consecinţă a socializării şi a tendinţei indivizilor de a-şi căuta forme noi de identitate, conduce la variaţii — care pot fi destul de accentuate — ale idiolectelor. Astfel, eterogenitatea vorbirii individuale va creşte. În acest context se poate opina că, între variaţiile individuale cu semnificaţie socială şi structurile lingvistice există o relaţie de interdeterminare[160]. Ceea ce susţine W. Labov cu referire la individ: „în vorbirea fiecărui individ se produc modificări ale unor variabile lingvistice în funcţie de schimbările contextului social şi ale subiectului conversaţiei”[161], este valabil şi pentru comunitate, după cum se vede în cele spuse de J. Gillieron: „Le langage est ainsi l’objet d’une étude incessante, un travail d’assimilation et de retouche, qui paralysent la liberté de son developpement, soit qu’un parler fier de soi et dédaigneux de voisins qu’il juge inférieurs, peut-être parce qu’ils représentent un état social moins avancé, se prenne lui-même comme modèle, refonde à son image les mots qui lui viennent du dehors et impose à la diversité historiquement régulière de ses éléments une régularité factice, mais actuellement saisisable, soit qu’au contraire des parlers, qui ne veulent plus ou ne peuvent plus être indépendants, trouvent hors de chez eux ce qu’ils tiennent pour le modèle du bien dire et refaçonnent leur personalité méprisée à l’image de celle qu’ils admirent”[162]. Pe de altă parte, comportamentul vorbitorului — nu doar cel lingvistic — indică faptul că acesta se raportează permanent la

[159]Asupra felului în care se dezvoltă unele „variante condiţionate social” sau „variante socio-simbolice”, care nu semnifică diferenţele în universul discursului primar, ci servesc la a simboliza statutul relativ al vorbitorului, v. Fischer, p. 51.
[160]Cf. W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, 1966, p. 5.
[161]W. Labov, *The study of Language in its social context*, în „Sociolinguistic Patterns”, Philadelphia, 1972, apud TDR, p. 33. Fireşte că apariţia unor forme poate fi provocată de situaţia specială de comunicare — ancheta dialectală —, aşadar de intrarea în act a relaţiei anchetator—informator. Este de remarcat că, de regulă, indiferent de aria dilectală de proveniență a anchetatorului, relaţia dintre cei doi poli (anchetatorul şi informatorul) se centrează atît pe coordonata *literar* / *popular*, cît şi pe cea care are la bază deosebirea dintre grupurile sociale (cf. AD, p. 36 şi urm.).
[162]În *Études de géographie*, p. 74.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

grupul din care consideră că face parte, dar şi la corespondentele opuse ori paralele (dacă există) ale grupului său[163]. Acest caz însă este cel mai simplu, căci vorbitorul poate să nu se supună la norma considerată ca superioară, el putînd nu doar să încerce să o adopte, dar şi să o respecte fără a o adopta, sau să o ignore în mod activ şi conservator[164]. Astăzi, situaţia aceasta tinde să caracterizeze tot mai puţin comportamentul lingvistic al vorbitorilor, însă, doar în comparaţie cu perioadele mai vechi de evoluţie a limbii, cînd stratificarea socială era mai acut simţită iar între diferitele dialecte nu exista o normă de echilibru, norma supradialectală, diferenţele adîncindu-se şi întărindu-se tocmai datorită existenţei în cadrul fiecărui subdialect a unor clase de prestigiu care îşi păstrau individualitatea. Lipsa contactelor intense între diferitele grupuri componente ale aceluiaşi subdialect precum şi între grupurile ce-şi corespundeau între diferitele subdialecte, posibilitatea evoluţiei oarecum autarhice şi prestigiul fiecărei pături conducătoare în parte erau condiţii care au favorizat evoluţia independentă şi pe căi diferite a graiurilor şi subdialetelor limbii române.

În acest proces complex prin care se vizează accesul la norma supraordonată, prioritate au formele şi fonetismele (observaţia este mai puţin acută pentru compartimentul gramatical), care se deosebesc cel mai mult. Calea pe care se încearcă echilibrarea este imitaţia, mijlocul fiind substituţia. De aceea legea fonologică este retroactivă, ea putînd fi oricînd aplicată, deoarece vorbitorul este conştient de ea. Dar de aici

[163]E. Petrovici semnalează cazuri în care subiectul „se lasă sugerat" de pronunţia anchetatorului, lucru pe care, de altfel, cel dintîi îl observă singur (EPI, p. 272).

[164]V., spre exemplu cele semnalate de autorii GN care, în jud. Vlaşca, consemnează: „Se vede că eşti dîn altă parte, că nu prea dai vorba ca noi. Ăi fi vr'un taxidar". (p. 157), şi „De, noi vorbim mai dîn topor, că aşa am apucat din bătrîni. Mă uit la ăi dă vin dîn meliţie. Ăştia au vorba supţire, nu-i pricepe oricine" (p. 157-158). Dincolo de caracterul marcat ironic, mai ales al celui de-al doilea text, se observă conştientizarea diferenţelor dintre cele două vorbiri şi, în cel de-al doilea caz, influenţa suferită de unii vorbitori. Tot în acest sens ar fi de amintit două cazuri semnalate de T. Dinu în *Graiul din Ţara Oltului*, în GS, I, p. 107-139, textul LI, p. 131, respectiv LVIII, p. 132: „Di ce scrii de toate helea, că şi-acolo or hi vorghind oamenii. Or nu vorghesc? Vorghesc? Cum vorgheşte?... Mai domnieşte!" şi: „La dumniavoastră la toate helia-i şchimbată vorba, da la nuci tot aşa trebuie să-i zică. Altu nume nu-i mai pune. Tot nuci".

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

pot apărea şi exagerările, de fapt racordări inadecvate la norma de adoptat, o cauză a acestor exagerări fiind şi dificultatea de a stăpîni cu competenţă egală două norme[165]. Pe de altă parte, nu atît echilibrarea este scopul celor ce aplică legi fonologice, cît, mai ales diferenţierea de vechea normă (cea proprie, în fapt), şi pătrunderea în noua normă[166]. În acest caz, nu rareori, se pleacă de la ceea ce trebuie ocolit şi se caută reguli în norma proprie, reguli ce au menirea de a evidenţia diferenţele. Astfel dialectalismul poate fi creditat şi cu o nuanţă socială.

O. Densusianu semnalează[167] forme precum *firovimii* pentru *herovimii*, *ficlene* pentru *hiclene*, dar nu le discută decît în legătură cu

[165]Dar v. şi exemplul dat de E. Petrovici, care a întîlnit un vorbitor, bun cunoscător al particularităţilor de grai din diferite zone ale Banatului, ceea ce nu-i afecta norma graiului său, păstrînd separate acele trăsături de cele caracteristice graiului său (EPI, p. 43).

[166]Fenomenul are loc, mai ales la vorbitorii copleşiţi de numărul şi prestigiul celor aparţinători normei superioare, şi cu care vin în contact. Dar acesta este şi cazul „contactului" cu mass-media şi principala cauză a evoluţiei graiurilor în sensul extincţiei lor prin nivelarea diferenţelor şi mutaţii, fenomen care îşi urmează cursul cu destulă repeziciune în zilele noastre (cf. Dumistrăcel *Influenţa*, p. 23-60). Uneori este dificil de arătat dacă presiunile sociale au ponderea cea mai însemnată în modelarea comportamentului lingvistic, în modelarea limbii indivizilor şi dacă nu cumva individul dovedeşte o mai mare fidelitate lingvistică faţă de mica sa comunitate decît faţă de cea mare. Alături de truismul că realitatea este dinamică şi nuanţată, trebuie ţinut seamă şi de faptul că interveţia mai multor factori, variabile cu ponderi diferite de la mediu la mediu, face ca analiza situaţiilor concrete să nu permită o concluzie unitară. Cu toate acestea, situaţiile astfel analizate se lasă clasificate, pe baza unor monografii făcute din perspectivă sociolingvistică, sub mai multe tipuri. V. şi W. Labov, *L'influenza relativa della famiglia e dei compagni sull'oppuralimento del linguaggio*, în *Aspetti sociolinguistici dell'Italia contemporaneo. Atti dell'Congresso internazionale di studi*, Bressanone, 31 maggio–2 giugno, Roma, 1977, p. 11–53; de asemenea, D. Parisi, *Sulla diversità delle competenze linguistiche*, în *vol. cit*., p. 127–138, Laura Benigni, Elisabeth Bates, *Interazione sociale e linguaggio. Analisi pragmatica dei pronomi allocutivi italiani*, în *vol. cit.*, p. 141–165, Nora Galli de'Paratesi*, La standardizzazione delle pronuncia nell'italiano contemporaneo*, în *vol. cit.*, p. 167–195, Peter A.M. Seuren, *Riorientamenti metodologici nell studio delle variabilità linguistica*, în *Ideologia, filosofia e linguistica. Atti del convegno internazionale di studi* Rende (cs), 15–17 settembre, 1978, Roma 1982, p. 499–515.

[167]În *Istoria* II, p. 74.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

palatalizarea labialelor şi atestarea acesteia în scris. În recenzia sa la teza de doctorat a lui Al. Rosetti, în care încearcă să-şi argumenteze opinia asupra vechimii fenomenului palatalizării labialelor şi a cauzelor pentru care acesta nu apare în scris, O. Densusianu aduce ca argument tocmai astfel de reacţii, de unde îşi va întări afirmaţia conform căreia în secolul al XVI-lea exista tendinţa de a se ţine seamă de uzul limbii scrise sau, cel puţin, al limbii comune, fireşte, o tendinţă mult mai puţin puternică, în comparaţie cu cea actuală[168]. O variantă precum *ficlean*, utilizată în româna literară a începuturilor[169] şi provenind din magh. *hütlen*[170], apare ca atare printr-o confuzie şi o falsă regresiune. Aceasta din urmă pleacă de la considerarea formei *hiclean* (atestată, şi ea alături de *hitlean*, în scrierile vechi[171]), ca fiind provenită din palatalizarea labiovelarei surde. Falsa regresiune se face pe baza unei analogii de tipul: dacă *h'—er* < *fier*, *h'ică* < *fiică*, *a hi* < *a fi* atunci *hiclean* < *ficlean*. Forma actuală, *viclean,* indică faptul că „sunetul iniţial trebuie să se fi rostit ca o spirantă palatală sonoră *y*"[172], şi în acest caz operîndu-se aşadar, o falsă regresiune pe baza unei analogii: dacă *yin* < *vin*, ori *yiţăl* < *viţel*, atunci... . Se poate presupune fără a se exagera, că formele menţionate de O. Densusianu nu erau cazuri tipice de grafii

---

[168]V. GS, III, p. 458, nota 1.

[169]Forma aceasta apare, spre exemplu, în DÎ XXXVI, p. 136: „pohtele turcilor ceale *ficleane*", de asemenea, v. BB, ***Ex***., 10, 10.

[170]V. Tamás sv. *viclean*.

[171]Apar: *hitlen*ѣ, în Ev.Sib., (94^{v}_{4}); *hitlean*, în Ps.Cor. (5^{v}_{11}, 75^{r}_{2}, 267^{r}_{15}, 304^{r}_{6}), la Moxa (60^{r}, 68^{v}, 116^{r}); *hitlenşugul*, la Moxa (69^{v}, 120^{v}); *hitlenşug*, în Ps.Cor., (94^{v}_{10}); *hicleşugul*, în PO (92/10); *hiclenie* în PO (8/12, 257/25); *hicleniră-se*, în PO (48/2) şi *hitleniră*, în Ps.Cor. (60^{r}_{7}); *hitlen*, (203/21), *hitleni* (432/6), ambele în CB.

[172]Pentru acest cuvînt v. Arvinte *St.lingv.* ***Gen***., p. 55b, ***Ex***., p. 6a, ***Num***., p. 3b, ***Deut***., p. 4b. În sprijinul explicaţiei de acolo pot fi aduse şi forme precum *iclean*, *iklyonă*, *iclení*, date de Tamás (sv. *viclean*). De asemenea, în acelaşi sens trebuie interpretat şi *Moiliţa* pentru *Moviliţa* (v. Gheţie *Introducere*, p. 87). Asemănător este cazul relatat de Const. Lacea, care descoperă într-un document de pe vremea lui Brîncoveanu cum un *j* săsesc (în numele unui oarecare Georg Jeckel) este redat prin *gh* sau *h'*, de unde apar notaţii cu *f.* O asemenea deformare a numelui sas nu putea fi făcută decît de români, nu poate fi simplă grafie şi este limpede că aceştia erau conştienţi de inadvertenţă şi încercau să refacă acel nume conform deformării pe care credeau că a suferit-o.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

hipercorecte. Deşi *fîrovimii* se încadrează, din punct de vedere al etimonului[173], în aceeaşi categorie precum *ficlene* (sau *viclean*), separaţia care a apărut, şi evoluţia ulterioară trebuie să se datoreze la aceea că respectivele cuvinte au cunoscut şi cunosc sfere diferite de circulaţie şi se aşează sub autorităţi diferite. Primul termen este unul preponderent bisericesc (devenind apoi şi poetic), ceea ce — în contextul în care acest cultism nu era „necesar" în vorbirea obişnuită — înseamnă că modelul care exercita presiune se afla în altă parte decît în graiuri. Celălalt, şi el asimilat unui tip de rostire palatalizantă, nu a putut cunoaşte presiunile unui model unic şi autoritar, întrucît a rămas la îndemîna prefacerilor din graiuri, dar, mai ales, întrucît a suferit acelaşi tratament şi din partea vorbitorilor culţi, ei înşişi lipsiţi de reperul grafic, pe care *herovim* îl avea. Se poate observa încă o dată că diferenţele de discernămînt între vorbitori se estompează în momentul în care termenii se generalizează la toate categoriile de vorbitori. Aici trebuie încadrată, spre exemplu, situaţia semnalată de N. Drăganu[174] la D. Cantemir, care produce o formă hiperliterară operînd o falsă regresiune fonetică în urma căreia apare *a biftui*, rezultat din depalatalizarea (falsă) a formei *a ghiftui*. În adevăr, arată N. Drăganu, germ. *Gift* 'venin' este cel ce stă la baza acestei forme, care are sensul 'a se intoxica' (prin abuz de alimente la o masă)[175]. Tot la D. Cantemir apar forme precum *obial* şi *pilug*. Ştefan Giosu consideră că acestea sînt hipercorecte şi aparţin principelui, întrucît primul cuvînt provine

[173]Pentru reacţiile la fenomenul palatalizării labialelor se are în vedere şi cazul în care sînt implicate elemente împrumutate din alte limbi şi asupra cărora conştiinţa vorbitorilor a acţionat ca asupra unor elemente lexicale supuse deja palatalizării labialelor, eventual de către primii împrumutători, adoptarea, la nivel dialectal (al dialectului literar) şi supradialectal apoi, fiind însoţită de o depalatalizare operată printr-o regresiune fonetică.

[174]În DR I, p. 316. Deşi A. Scriban, la cuvîntul-titlu *biftui*, trimisese la *ghiftui*, crede că acesta este „rudă cu *buft*, ca *bondoc* cu *ghindoc*", şi trimite şi la magh. *bufti* 'bucălat, busnat' (p. 553b); v. şi TRDW, DA sv. *ghiftui*.

[175]Forma este semnalată şi de Ştefan Giosu, (v. Ştefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 96, unde este menţionat *biftuire*, ca „probabil hipercorect", căci autorul nu-l consideră lămurit din punct de vedere al etimologiei).

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

din vsl. *odejelo*, celălalt, din tc. *küluk*[176]. O altă formă hiperliterară, încă neacceptată de norma literară, dar generală şi uşor de constatat în zilele noastre, este *piftea* < *chiftea* < tc. *köfte*[177]. Calea pe care s-a mers este aceeaşi ca şi pînă acum: dacă *picior* > *k'icior*, *piatră* > *k'iatră*, atunci *k'iftea* < *piftea*, prima formă nefiind decît una cu fonetism caracteristic palatalizanţilor. Forma pare a fi în curs de generalizare[178]. În faţa tendinţei de regresiune falsă, pe care cei instruiţi o constată la marea masă de vorbitori, diferită din punct de vedere al instrucţiei, categoriei sociale etc., cei dintîi manifestă reticenţe întemeiate de multe ori pe cunoaşterea normei ce fundamentează anumite fonetisme. Lipsa — firească însă — a cunoaşterii sub aspect diacronic a cuvintelor poate, în aceste situaţii, să conducă la reacţii exagerate. De fapt, fenomenul este mai profund, avînd la bază tendinţa de păstrare a diferenţierilor sociale prin marcarea lor, inclusiv lingvistic. Vorbitorul, chiar cel care ar dezavua forme precum *peie* pentru *cheie* — deşi rosteşte *piftea* —, dovedeşte, în grade diferite, o necunoaştere a normei literare, a esenţei principiilor pe care aceasta se fundamentează. Acum, vorbitorii se comportă precum copiii: aplică reguli din „langue" vrînd să pătrundă într-o „parole" pe care nu o cunosc şi pe care o consideră din prisma normei prin care au învăţat limba. Sugestiv şi interesant este faptul că

[176]V. Ştefan Giosu, *lucr. cit.*, p. 98. De asemenea v. şi Scriban, p. 883b, unde, pentru *obial*, se dă ca etimon vsl. **obielo*. Acelaşi autor, la p. 979a consideră că *pilug* este o „formă suspectă îld. *chilug*" şi dă ca etimon tc. *külug*, *-üng*, şi *-unc* 'ciocan de sfărmat petrile'; ngr. *kiulúgi* 'un fel de suliţă'. Pentru *piulug* 'pisălog', la moldoveni, v. şi Baronzi, *lucr. cit.*, p. 161.

[177]Pentru atestarea formei *pifteluţă* v. EPI, p. 270, 272, în localitatea Piua-Petrii, jud. Ialomiţa.

[178]Pentru aceasta v. şi Scriban, p. 268a, unde consideră că *piftea* este „un vulgarizm de rău gust". Cazul este exemplar pentru a ilustra modalitatea în care vorbitorul are dreptate. Are dreptate întru cît este copleşitor prin număr şi în măsura în care reprezintă, nu o dată, o direcţie de evoluţie fonetică perfect compatibilă cu universul sonor generat de organele articulatorii. Pe de altă parte, Quintillian arată că unul dintre termenii aflaţi la temeila regulilor oricărei vorbiri, *uz*, nu se identifică cu modul în care majoritatea utilizează limba, „în vorbire nu trebuie acceptat drept regulă ceva ce s–a înrădăcinat greşit în minţile multora." (Quintillian, vol. I, p. 83–84.).

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

mulţi dintre vorbitorii palatalizanţi, care rostesc *chiftea*, şi care nu aparţin categoriei celor instruiţi, sînt convinşi că palatalizează.

Reacţiile despre care tocmai s-a discutat se pot înregistra la toate categoriile de vorbitori aflaţi în contacte lingvistice cu vorbitori ai altor norme care prezintă deosebiri de natură să pună în mişcare mecanisme de reacţie de ordin lingvistic, stimulate pe bază de criterii sociolingvistice. Lipsa unei bune stăpîniri a regulilor normei spre care vorbitorii tind conduce la o egalizare a situaţiei în care aceştia se află sub aspectul rezultatelor pe care le obţin. Şi aici, pot apărea reacţii la reacţii, fapte care se pot generaliza şi impune. Altfel nu s-ar explica pătrunderea în norma literară actuală a unui cuvînt precum *schijă* (< pol. *spija*) şi care ar fi trebuit să devină **spijă*[179] unde, dacă nu este vorba despre o astfel de reacţie la hiperregresiune, ar putea fi şi o „scăpare". De asemenea antroponimul *Agachi* pentru care O. Densusianu respinge[180] explicaţia dată de Hasdeu (*agă*, *agá*+suf. *achi*) şi, arătînd că în actele moldoveneşti apar *Agachie* şi *Agapie* (v. SI, III, 215, VII, 93, 101, 105, 107, IZ, 163), are în vedere ca etimon gr. ἀγάπη; formele literare actuale aşadar, ar rezulta din palatalizarea labialei *p*, impusă, ori „necorectată" de cei instruiţi, întrucît au fost lipsiţi de modelul etimonului. Aceste ultime situaţii mai permit o observaţie. Una dintre deosebirile esenţiale dintre cele două categorii de vorbitori astfel împărţite constă în aceea că, în cazul fenomenelor pe care vorbitorii le pun în mişcare în mod conştient, pe baza analogiilor, cei instruiţi aplică principiul refacerii selectiv, motiv pentru care pot apărea astfel de omisiuni.

Aceeaşi chestiune, privită dintr-o altă perspectivă, ar putea fi analizată cu ajutorul unor exemple referitoare la graiul bănăţean, spre exemplu. Formele care apar aici arată că acest grai este refractar în cel

[179]Atestat sub forma *spije* la Neculce, p. 8 şi glosat de I. Iordan 'tuci, fontă', p. 454 a ed. cit. Pentru situaţia cuvintelor intrate în norma literară prezentînd fenomenului palatalizării labialelor v. A. Avram, *Rom. **frânghie** — un caz de aparentă acceptare în limba literară a unui fonetism dialectal*, în FD XIII 1994, p. 7-15, dar şi Al. Gafton, *Rom. **frînghie** şi posibilele sale etimologii*, în AUI XLIV 1997, p. 268-270.
[180]În *Rom. Agachi*, publicat în GS, VII, p. 285.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

mai înalt grad la fenomenul palatalizării labialelor. Atlasele lingvistice înregistrează pentru această zonă forme precum *pęle*[181], *bărbi—e*[182], *fęre*[183], *pępt*[184], *fiert* şi *férbe*[185], *pier*[186], *pier—*[187], *fer*[188]. Este de subliniat faptul că formele de aici prezintă, nu o dată, *—e* (< lat. *e*) > *e*[189].

> Într-o recenzie publicată în DR VI, p. 395-422, cu referire la fenomenul palatalizării labialelor (p. 412-419), Al. Procopovici încearcă să demonstreze că faza *pk'* nu conţine două foneme, ci unul singur, articulaţia labială şi cea palatală apărînd aici în simultaneitate şi nu succesiv, precum în cazul oclusivei velare rotunjite surde (*qu*). Apoi, consideră autorul, se produc reacţii care au ca efect disocierea celor două „baze articulatorii", prin revenirea la starea de succesiune sau suprimarea unei „baze articulatorii". Prin răspîndirea componentei labiale s-ar explica forme precum *fer*, *perd*, *petri*, din Banat, Oltenia, Crişana, Maramureş[190]. Astfel, formele cu labiale nu mai pot fi considerate ca păstrate, ele putînd fi şi refăcute. Autorul admite apoi că depalatalizarea şi delabializarea au putut apărea şi în cadrul aceleiaşi regiuni, deşi pe alocuri evoluţia a mers doar într-o singură direcţie.

Lipsa contactelor intense la marea masă de vorbitori, condiţii socio-economice, politice şi culturale care nu se manifestă ca factori de

---

[181]V. ALR I partea I, h. 3 (*piele*), în punctele 49, 51, 56, 75, 87.
[182]Idem., h. 34.
[183]Idem., h. 47.
[184]Idem., h. 39
[185]V. ALR s.n., vol. VII, h. 2137, respectiv 2088.
[186]Idem., h. 1962.
[187]*Ibid.*
[188]V. hărţile lui Macrea din *Palatalizarea labialelor*, în *Probleme de fonetică*; v. şi OR II, p. 185. Al. Rosetti explică această formă prin monoftongarea lui *ye'* (< *e*) (v. GS, V, p. 355). În *Depalatalizarea consoanelor înainte de* ***e*** *în Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi în dialectul istroromân*, (v. SDT, p. 61-73) E. Petrovici acordă uneori o prea mare importanţă influenţelor străine, ca şi D. Macrea, de altfel, în *O veche controversă*, p. 35-36.
[189]Este vorba aici de o transformare, probabil conştientă, nu de o păstrare. Cf. Puşcariu LR II, p. 309; de asemenea Iordan, unde se consemnează trecerea *—e > e* în cadrul formelor neologice, „folosite de inculţi şi semiculţi", precum *obect*, *pesă*, *subect*, *bet*, *per*, *perd*, *fer*, *mercuri* (p. 29). Această ultimă situaţie, relevată de I. Iordan, este ilustrativă pentru cele spuse aici. V. şi E. Petrovici, *Problema moştenirii din romanica comună a corelaţiei palatale a consoanelor în limba română*, în SCL, 1956, 3-4, p. 166, unde se arată că iotul postlabial a fost articulat tot mai slab pînă la dispariţia sa.
[190]Dar v. şi *heră*, *here*, *hiere*, plurale ale lui *fier* care apar la Neculce (p. 180, 124).

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

influenţă, constituie elemente care permit avansarea modificărilor lingvistice la o rată normală, dar mai degrabă în mod aleator decît divergent faţă de modificările din graiul, subdialectul sau dialectul vecin[191]. Doar contactele intense şi largi (fie că este vorba despre mase largi de vorbitori aflate în contact — situaţie mai greu de identificat —, fie că este vorba despre contacte între anumite pături ale celor două graiuri, pături care, prin prestigiul şi autoritatea lor sînt apoi capabile să difuzeze modificări de limbă rezultate ale acelor contacte) sînt de natură să provoace reacţii conservatoare sau de adoptare care să însemne o evoluţie calitativă, adică o schimbare, o mutaţie reală în sistemul respectiv. În mod normal, o arie lingvistică nu se poate sustrage evoluţiilor lingvistice petrecute pe teritoriul (de aceeaşi limbă), cu care se află în relaţii de contiguitate şi, mai ales, nu există condiţii care să o facă să beneficieze de un grad de izolare atît de ridicat încît să-i permită o evoluţie lipsită de contacte cu vecinii[192]. Ea poate însă păstra unele ori anumite dintre trăsăturile lingvistice pe care le-a dezvoltat, şi cultivat eventual, în sînul ei. Ceea ce poate face, de regulă, o astfel de arie, este să reacţioneze la inovaţiile de dincolo de ea, într-un mod propriu, de natură să-i conserve, proporţional, caracteristicile devenite astfel arhaice şi individualizatoare. Chiar dacă individul este cel avut în vedere, trebuie să seţină seama de faptul că acesta se raportează la grup, fie pozitiv, fie negativ[193]. Conservatorismul şi severitatea grupului sînt mai mari atunci cînd este vorba despre un

[191]Cf. GD, p. 35 şi BDLR, p. 43.

[192]Cf. Zamboni, p. 81. Acesta opune principiul permeabilităţii celui al eredităţii şi arată că există permeabilitate cînd, datorită prestigiului unui grai, a unei norme, un alt grai va utiliza şi integra unităţi aparţinînd normei considerate ca fiind de prestigiu. După ce arată că factorii de influenţă pot fi obiectivi, dar şi subiectivi, autorul susţine că, deşi, atît analogia, cît şi prestigiul pot acţiona cu putere, legea fonetică rămîne parametrul esenţial al schimbării lingvistice.

[193]Pentru exemple de impunere a fonetismelor normei de prestigiu, dar şi de păstrare conştientă a elementelor normei subalterne (în arie anglofonă) v. Cl. Hagége, A. Haudricourt, p. 148-149. Pentru controlul societăţii, al grupului asupra individului şi pentru procesul de învăţare efectivă a normei grupului din care un individ face parte v. Cardona, p. 95-97.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

membru al grupului[194], nivel la care, după von Wartburg, se poate vorbi de o „poliţie a limbajului", care se referă la trezirea şi păstrarea conştiinţei lingvistice, element ce acţionează şi asupra evoluţiei limbii în sens conservator, producînd mişcări oscilante[195]. Schimbarea fonetică, ca principiu creator de limbă, este o forţă căreia vorbitorul nu i se poate opune (chiar dacă *vorbitor* semnifică 'arie lingvistică', ceea ce se şi întîmplă dacă se lărgeşte sfera din perspectiva căreia se observă comportamentul lingvistic şi social al acestor elemente care se înglobează succesiv). Dar atît vorbitorul cît şi (mai ales), aria lingvistică pot reacţiona, se pot sustrage reacţionînd prin schimbări orientate conştient spre păstrarea echilibrului dintre parte şi întreg. Astfel, schimbarea fonologică devine un principiu creator de limbă, paralel, al unei comunităţi în cadrul căreia există o anumită coeziune, ceea ce S. Puşcariu a numit „solidaritate regională"[196]. Păstrarea identităţii acelei comunităţi după ruperea de fostul întreg se poate

[194]Pentru care v. Cardona, p. 76.

[195]V. Wartburg *Problèmes* p. 26. Pentru implicaţiile sociale ale respectării/nerespectării normei şi importanţa supunerii individului la aceasta v. Christian Baylon, *Sociolinguistique. Société, langue, discours*, Poitiers, 1991, p. 165-168.

[196]*Ibidem.*, p. 310-311. De asemenea, avansînd ideea diferenţierilor din limbă în cadrul grupurilor relativ restrînse, formate după criterii variate, cu tendinţa de a crea norme proprii, A. Meillet arată că aceste fapte pot constitui rezultatul unor acte de voinţă şi care pot merge pînă departe: „Quand il ne se produit pas de réactions, la différenciation aboutit à des résultats tels que l'utilité du langage en est singulièrement diminuée" (A. Meillet, *op.cit*., p. 116). În acelaşi sens, şi în cadrul unei discuţii asupra necesităţii degajate din natura socială a limbajului, necesităţi care conduc la presiuni ale grupului social în sensul respectării reglementărilor de uz precum şi pe cele de selecţie se pronunţă şi A. Martinet, care arată că presiunile sociale impun convenţii lingvistice care constituie o reglementare permanentă şi necesară înţelegerii reciproce (Martinet *Économie*, p. 41). Cf. şi Millardet *Linguistique*, p. 270, apoi p. 275, unde se vorbeşte de o „tradition phonétique locale". La rîndul său, A. Dauzat (în *Les patois*, p. 65) observă că „l'action du groupe est, particulièrement notable en matière de phonétique". Cf. W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, 1966, p. 405. În sfîrşit, chiar la O. Densusianu (*Orientări nouă*, p. 17, nota 1 şi p. 18) se poate remarca o afirmare, implicită, — fără a se tranşa net între vorbitorul cult şi cel obişnuit — a existenţei factorului conştient, manifest ca reacţie la contacte interdialectale sau cu alte limbi, vorbitorul tinzînd să-şi conserve formele proprii.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

manifesta printr-un soi de reacţiune conservatoare căci identitatea ei este egală cu ceea ce fusese în momentul ruperii de întreg, cu ceea ce o uneşte de masa fostei comunităţi. Cu toate că şi ariile laterale, ori cele izolate, inovează şi ele, caracteristica lor este alta. Faptul că o comunitate se învecinează cu altele îi permite să se cunoască mai bine pe sine, să observe şi să urmărească deosebiri şi particularităţi. Totodată, faptul acesta o şi delimitează şi se poate ajunge la tendinţe de marcare a identităţii proprii prin sporirea şi accentuarea particularităţilor deosebitoare. Cum s-a arătat mai sus, comportamentul lingvistic nu este, în acest sens, determinat exclusiv de capacitatea organelor articulatorii, ci şi de o opţiune conştientă care se face în funcţie de alte criterii[197]. Trunchiul nu suferă de acest complex şi va evolua liber. Comunitatea ruptă din trunchiul comun va evolua ezitant, între tendinţa de a se adapta noului mediu, sub influenţa limbilor majoritarilor din jur, dar şi încercînd să conserve (chiar prin regresiuni către stări revolute de limbă — dacă acestea se mai păstrează în memoria colectivă) forme şi sunete care sînt considerate a constitui „identitatea" acelei comunităţi. Rostirea aparţinînd odinioară dialectului literar bănăţean a putut trece, în mare parte, în norma regională, cînd nu a mai rezistat presiunilor normei supradialectale[198]. De altfel, nu este de neglijat o influenţă a ceea ce urma să devină dialect literar asupra graiului popular. În măsura în care o limbă scrisă — încă imagine destul de fidelă a unui cod oral — era un cod selectat şi avînd particularităţi proprii care o diferenţiau de graiul pe care se întemeia, dar şi din care se desprindea, datorită prestigiului o serie de particularităţi au putut pătrunde în acel grai, după care, treptat, o dată cu lărgirea contactelor dintre dialectele literare şi cu devenirea acestora, tocmai acele particularităţi au putut decădea devenind particularităţi de grai. Multe dintre regionalismele actuale ar putea fi vechi particularităţi

[197]Aici merită menţionată o anume diferenţă care există între comportamentul grupului şi cel al individului aflat într-o astfel de situaţie. de regulă, individul cedează mult mai uşor presiunilor comunităţii în care a fost transplantat, sau vecinilor cu care se află în contact.
[198]V. cele spuse de Ivănescu în *Istoria*, p. 576-577, de asemenea, OR II, p. 386-407.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

de dialect literar neselectate de norma literară supradialectală. Situaţia aceasta ar putea fi relaţionată cu cea prin care se schimbă poziţia normei în cadrul comunităţii.

> Trebuie reamintită, în acest context, poziţia lui Quintillian — desigur, cu referire la o anumită categorie de vorbitori —, precum şi distincţiile operate de acesta. După ce arată că limba se bazează pe principiu, pe vechime, pe autoritate şi pe uz, şi după o explicare în context a acestor termeni, oratorul latin consideră că uzul este „cel mai sigur profesor al vorbirii şi trebuie să îl folosim ca pe o monedă umanim recunoscută”[199]. După această primă definiţie, însă, apar precizările clarificatoare. *Uz* nu înseamnă altceva decît consensul învăţaţilor care, pe baza principiului, a vechimii şi a autorităţii, discern asupra cuvintelor şi formelor de utilizat. Se observă că aceste patru temeiuri se manifestă nu doar în vorbirea îngrijită şi literară, ori în scris. (De altfel, este greu de spus dacă există vreo categorie de vorbitori care să–şi dovedească infailibilitatea în a le folosi, iar dacă există, aceasta este atît de restrînsă încît ponderea ei nu contează în discuţia de faţă). Celelalte categorii de vorbitori decît cea numită de Quintillian se întemeiază de asemenea, în opţiunile lor, pe uz. În funcţie de mărimea comunităţii şi de poziţia ei în cadrul comunităţii tuturor vorbitorilor unei limbi, apelul la uz diferă, de unde şi conservatorismul, ori variatele grade de deschidere ale diferitelor comunităţi. În cazul autoriăţii se poate constata, uneori, adoptarea de către vorbitorii de grai a unor elemente caracteristice nu doar vechiului uz din cadrul aceleiaşi clase sociale, sau a unor elemente aparţinînd altei clase sociale, contemporane, din aceeaşi comunitate, ci şi a unor elemente particulare unei ale clase sociale, dar dintr–o altă epocă. Termenii distincţiei lui Quintillian ajung să se convertească în asemenea situaţii.

Alături de rostirile cu labiale, se pot întîlni aici rostiri în care vocala palatală este lipsită de un *iot* anterior. Aceasta este o formă de regresie prin care se înlătură elementul inductor, temeiul fenomenului repudiat, anulîndu-i-se astfel şansele de apariţie[200]. Este greu de spus dacă rostirea *fer* s-a putut dezvolta în sînul celor ce rosteau îngrijit şi dacă tocmai sub presiunea unei astfel de rostiri ceilalţi vorbitori s-au limitat doar la forma *fier*. W. Meyer-Lübke susţine că aceste rostiri ar fi

[199]Quintillian, vol. I, p. 72.
[200]Dar v. şi OR II, p. 143, unde fenomenul de sub §144 este considerat „progresist”, de asemenea, la p. 123, nr. 116.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

rezultat al depalatalizării labialelor prin regresiune[201], idee ce poate fi dedusă şi din unele observaţii ale lui E. Petrovici[202]. Cert este faptul că această arie lingvistică, manifestînd o puternică aversiune faţă de fenomenul în discuţie, a marcat aceasta prin reacţia de retragere din calea tendinţei şi eliminarea condiţiilor fonetice propice dezvoltării fenomenului, ceea a dus la reacţii petrecute, însă, în cadrul normei. Se conturează astfel un exemplu de limită acceptabilă şi eficientă pînă la care poate ajunge o reacţie prin regresiune. G. Ivănescu a demonstrat[203] că între românii de la sudul Dunării, în special aromânii, şi unii dintre dacoromâni (bănăţeni, crişeni, maramureşeni) au existat legături strînse, date şi de o foarte probabilă vecinătate de odinioară, pînă prin jurul anului 1000[204]. La aceştia se întîlneşte un efort (sau o tendinţă cauzată de anumiţi factori, fiziologici, de vecinătate etc.) de evitare a vocalelor velare în anumite contexte, efort (sau tendinţă) corect(ă) sub aspect etimologic, cel puţin pentru cuvintele de origine latină.

Rezultatele acestui efort s-au putut răspîndi trecînd chiar în texte, faptul că ulterior se impun în dialectul dacoromân destul de multe

[201]V. W. Meyer-Lübke, *Palatalizarea labialelor*, în DR II, p. 1-19. La p. 6 autorul vorbeşte de „articulaţie prin reacţiune" înţelegînd prin aceasta un act conştient prin care rostirea se modifică atît cît să ajungă a fi cît mai depărtată de rostirea cea nouă (v. şi p. 9).

[202]V. Petrovici *Depalatalizarea*, p. 62: „Distribuţia pe teren a ariilor cu consoane depalatalizate înaintea lui *e* mă face să bănuiesc că pronunţarea cu timbru omogen constituie o inovaţie a graiurilor româneşti care aveau odinioară numai *e* mai mult sau mai puţin diftongoid, ceea ce înseamnă că toate consoanele urmate de această vocală prezentau un grad important de palatalizare". Pe aceeaşi linie a consecinţelor unor interacţiuni pentru păstrarea unui stadiu de limbă, v. şi Uriţescu *Observaţii*, care arată convingător că influenţa sîrbă a avut un rol care nu poate fi neglijat în menţinerea, în zona Banatului, a unor echilibre de sistem care au favorizat nemanifestarea fenomenului palatalizării labialelor; v. şi nota 10, p. 161. V. şi Stelian Dumistrăcel, *Limbă literară şi dialect în mediul şcolar*, în LR XXX (1981), p. 261-279, 274-275.

[203]În *Istoria*, p. 113 şi urm, 199, nota 1 şi 302-322.

[204]V. şi OR II, p. 335 şi urm., unde este discutată relaţia dintre dialectele suddunărene şi dacoromân, în bloc şi pe subdialecte şi este afirmat, pentru graiul bănăţean, caracterul de cel mai arhaic dintre subdialectele dacoromâne, fiind evidenţiat faptul că relaţia de asemănare lingvistică dintre suddunăreni în general, şi aromâni în special, şi dacoromâni, se produce mai ales prin intermediul subdialectului bănăţean.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

forme conţinînd vocală velară nefiind o consecinţă a unei evoluţii, ci a impunerii fonetismului vechi, larg răspîndit la marea masă a vorbitorilor norddunăreni[205]. Prin ceea ce au selectat graiurile muntenesc şi moldovenesc de aici, s-au putut impune în normele (şi apoi în norma) literară o serie de caracteristici ale acestei arii, care nu erau incompatibile cu coerenţa internă a acestor două norme[206].

Anchetele dialectale oferă exemple de situaţii variate prin elementele care intră în opoziţii. B. Cazacu semnalează[207] o relaţie pe vîrste, unde un tînăr dă răspunsul *tînăr*, cu precizarea că *c'inăr* spun „cei lipsiţi de studii", iar un bătrîn răspunde *tinăr*, după care se corectează *c'inăr*, cu observaţia că prima formă se rosteşte „la ţară" (p. 255-256). Autorul arată că relaţiile sociale (ieşirea bărbaţilor din cadrul restrîns al comunităţii rurale şi contactele cu oraşul mai ales) se opun factorului conservator (femeile), pe care, probabil, îl vor copleşi cu timpul[208]. Autorul mai observă că schimbările fonetice nu se datoresc, în aceste situaţii, unor evoluţii organice, ci imitaţiei şi adoptării pronunţiilor din limba comună şi înlăturării treptate a fonetismelor regionale. De altfel, însăşi legea fonetică se dovedeşte a fi valabilă mai degrabă pentru grupuri restrînse[209]. Existenţa schimbărilor fonetice care se pot întinde pe domenii destul de vaste, chiar la populaţii diferite din

[205]Nu este de neglijat un anumit recul faţă de o răspîndire accentuată a reacţiilor hipercorecte în celălalt sens. În acest caz am avea a face cu ciocnirea dintre normele literare şi presiunea graiurilor populare.

[206]În urma analizei materialului lingvistic şi a interpretării acestuia, A. Philippide se pronunţă asupra caracterului special al trăsăturilor comune dintre ariile lingvistice suddunărene şi bănăţeană (OR, II, p. 338-407). Tot acolo, însă, la p. 336, se susţine că „în teritoriul banato-transcarpatin se găseşte maximul de caractere comune pe care le au subdialectele dacoromâne cu dacoromânul în general".

[207]În *Despre procesul de diferenţiere în graiul unei comune (Meria-reg. Hunedoara)*, în SCL, VII (1956), 3-4, p. 255-256, republicat în SDR, p. 91-120.

[208]Grupul impune şi recunoaşte subdiviziunile din sînul său, care se referă la toate nivelele limbii, pe categorii de vorbitori (vîrstă, sex, nivel cultural-intelectual şi de pregătire, statut social etc.). Aceste diferenţe sînt percepute şi acceptate ca atare. Cu toate acestea, grupul îşi păstrează unitatea sa, un control riguros exercitîndu-se asupra fiecărei diviziuni.

[209]OR I, §85, nota.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

punct de vedere al componenţei sociale, existenţa fonemelor ca mărci ale cuvintelor, sisteme cu aceleaşi trăsături distinctive, precum şi evoluţia acestora în relativ acelaşi sens pentru întreaga comunitate, pot indica faptul că o schimbare fonetică — rezultat al evoluţiei fonetice — se poate manifesta în sînul unei comunităţi restrînse, restul populaţiei ajungînd la acel rezultat prin împrumut[210]. Acesta poate fi considerat drept cauza pentru care se înregistrează variaţii ce nu pot fi explicate pe calea evoluţiei fonetice „normale", factor care se adaugă la aceea că distribuţiile sînt legate de contexte şi de dialectele sociale. Astfel, împrumutul poate avea un rol important în cadrul factorilor care determină evoluţia limbii, stînd la baza „de la fausse loi phonétique"[211]. Fireşte că mai greu se elimină formele cu fonetisme comune întregii arii din care face parte respectiva localitate, mai ales dacă aceasta este strîns conectată la viaţa regiunii, important este însă, că evoluţia se poate face şi „sărind" peste etape, ori luînd de-a gata o etapă, fără a mai ajunge la ea pe calea evoluţiei fonetice. Deşi persoana tînără a deprins rostirea „corectă" dintr-o altă normă (probabil cea literară), iar cea în vîrstă dintr-o normă paralelă, ambele au avut posibilitatea de a opera unele echivalenţe între sunete ce îşi corespund în punctul iniţial de evoluţie a fluxului sonor. În ambele cazuri, fie să este vorba despre fonetismul persoanei tinere, care provine din norma standard (literară), fie că este vorba despre bătrîn, la care se înregistrează doar *c′* > *t*, ceea ce rămîne important este faptul că s-a observat o corespondenţă şi s-a pus în mişcare un mecanism de substituţie. În ceea ce priveşte relaţia pe vîrste — aspect care nu poate fi absolutizat — semnificativă este atitudinea faţă de schimbare, în ciuda conştientizării diferenţelor. O situaţie în continuare este şi cea întîlnită de D. Şandru şi F. Brînzeu[212], care înregistrează forme precum *tinără, tinăru* (textele XLIX, p. 197, respectiv CI, p. 213), fapt care se corează cu un altul. Numele localităţii, *Jina*, provine, după cum arată legendele locale (v. textul

[210]Cf. Schogt, p. 92.
[211]*Ibid*.
[212]Descrisă în *Printre ciobanii din Jina, II*, GS, VI, 193-247.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

XXXIV, p. 347-348 şi descrierea autorilor, p. 334)[213] de la numele unei tinere, *Zîna*. Aşadar *zîna* > *zina*. Dar termenii de origine latină prezintă, în acest context, evoluţii la *dz*. În acest grai există şi *ĝ* (< *j*+*ó*, *ú*): *ĝioi*, dar şi *žoi* (*st.cit.*, p. 319), *z'* (< *g*+*e*, *i*): *merz'e*, *lez'e* (p. 319). Autorii studiului precizează: „rar, şi numai la cei care au venit în contact cu cei din alte părţi se aude *ĝ*", *faźi* pentru *fagi* (p. 337). *Z* > *Ž*, arată autorii, în *groažnic*, *trăžni* (p. 319), dar apar şi *Liza* (p. 327), *rozoară*, *Zanca* (textul IV, p. 337), dar *căžnescu* (textul V, p. 337). Este de remarcat că *zăbală*, spre exemplu, apare ca în restul zonei (cf. ALR, I, 1, h 27). Credem că *zînă*, nu avea cum trece la *ĝină* (elementele latine păstrează *dz*, *ĝ* < *d* + *i* + *ó, ú*[214] (v. şi *ĝumătate*, textul III, p. 337). *Jina* ar putea proveni din *zina* < *divina* (v. OR, II, p. 161) întrucît acolo este o arie care poate fi considerată velarizantă (*dzîc*, *mormînturi*, *rîsîk'ite*, *sămănată*, *ţîi*, *ţîţăle* etc.). Tradiţia a operat un raţionament invers, în sensul că, în încercarea de a merge în urmă, s-a socotit că *i* provine din *î*, fiind nefiresc într-un asemenea context. Dacă *Jina* nu apare pe altă cale (ademenitoare din punct de vedere fonetic, dar numai pînă la un punct unde apare imposibilitatea: *jina* < *ĝina*), şi dacă nu este de altă origine, explicaţia aceasta ar putea fi acceptată (v. şi CADE sv. *zînă*).

Diferitele grupuri care îşi au normele lor mai mult sau mai puţin diferite unele de altele prezintă tendinţe adesea contrare, care se regăsesc la nivelul indivizilor componenţi. Factorul central îl reprezintă ceea ce generic s-a putea numi prestigiu. Demonstrînd caracterul eminamente social al evoluţiei limbilor, A. Meillet arată[215] că, deşi inovaţiile din limbă decurg, în parte, din fapte anatomo-fiziologice şi psihologice, ceea ce fixează formele şi determină evoluţia lingvistică sînt condiţile sociale în care trăiesc vorbitorii. Această idee, curentă în şcoala lingvistică saussuriană, este nuanţată depăşindu-se caracterul de observaţie cu caracter strict teoretic şi abstract, căci se arată că „toutes

[213]În partea întîi a studiului, publicată în GS, V, p. 300-350.
[214]Chestiunea africatei *ĝ* (< lat. *g* + — + *ó*, *ú*; *j* + — + *ó*, *ú*) a beneficiat de o discuţie specială şi amănunţită într–un studiu ce se constituie într–o notabilă contribuţie la lămurirea apariţiei şi comportamentului acesteia (v. *Arvinte St. lingv.* ***Deut***, p. 4b–6b).
[215]*Ibid.*, p. 129.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)

les langues connues, populaires ou savantes, trahissent la préoccupation d'un mieux dire qui partout conduit les sujets parlants à emprunter le langage de ceux qui sont censées parler mieux. Chaque différenciation est tôt ou tard, et parfois immédiatement, suivie d'une réaction qui tend à rétablir ou à instaurer l'unité de la langue là où il y a unité de civilisiation".

În urma evoluţiilor fonetice, cuvintele suferă modificări la nivelul complexului sonor. Limba literară conservă, sub acest aspect, formele pe care le acceptă şi promovează, creînd premisele dezvoltării unor forţe centripete în compartimentul fonetic. Conservatorismul idiomurilor este concurat în permanenţă de tendinţa naturală spre diferenţiere, manifestă în graiuri. În norma literară, compartimentele fonetic şi morfologic tind să se conserve prin subordonarea oricărui termen împrumutat la propriile reguli. Principiul acesta coexistă cu tendinţele evidente ale unor reprezentanţi de a păstra caracteristicile (nu doar semantice, ci şi fonetice) ale unor cuvinte împrumutate. Cu toate acestea, ultimul element nu este un factor de mişcare în limbă. Acest factor, însă, este caracteristic graiurilor şi acţionează în momentul în care echilibrul dintre tendinţele naturale de diferenţiere ale limbii şi forţele conservatoare ale graiului — care îi asigură continuitatea şi identitatea cu sine — sînt tulburate de nevoile de ascensiune socială ale indivizilor vorbitori de grai. Toate mecanismele de apărare se pot declanşa în aceste momente. Ambele norme, atît cea literară, cît şi cea a respectivului grai, se apără — prin ceilalţi reprezentanţi — de intruziune, între ele rămînînd singur, cu competenţele sale, individul aspirant. Se poate considera, în acest sens, că rostiri de tip *antíc*, *butélie* etc., care aparţin reprezentanţilor normei literare — este vorba despre indivizii realmente instruiţi şi nu despre imitatorii acestora, pentru care singura explicaţie şi raţiune a eventualei adoptări a acestor rostiri este apelul la autoritate — constituie, mai degrabă decît rezultate ale unor concepţii lingvistice, reacţii retractile faţă de adoptare, însoţită de o adaptare, a acestor cuvinte, rostite *ántic*, *butelíe*.

BDD-B1-04 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 18:09:33 UTC)